

Anne Duyarlılığı ve Erken Dönem Bağlanma-Temelli Ebeveynlik Destek ve Müdahale Programları

İrem Metin Orta
Atılım Üniversitesi

Nebi Sümer
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özet

Psikolojik gelişim bakımından yaşamın ilk yılları en kritik dönemdir. Bu yıllarda ilgi ve bakım veren kişinin duyarlılığı, çocuğun ihtiyaçlarına uygun ve zamanında karşılık verebilmesi, güvenli bağlanmanın gelişimi ve optimal duygu düzenleme becerisinin kazanılması için önemlidir. Bu nedenle, Batı ülkelerinde anne duyarlılığını arttırmayı amaçlayan çeşitli erken dönem destek ve müdahale programları geliştirilmiştir. Bu programlar sadece çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini değil, toplumun ve ülkenin refahını da dolaylı olarak etkileyen, özkaynakları ve sosyal kapitalini güçlendiren temel araçlardır. Bu yazıda esas olarak bağlanma-temelli ebeveynlik destek ve müdahale programlarının önemine ve etkisine değinilmektedir. Bu bağlamda, hangi tür programların anne duyarlılığı ve çocukların optimum gelişimi üzerinde daha etkili olduğu ve bu etkinin farklı örneklemelere genellenebilirliği tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra, çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerinde önemli role sahip olan ilgi-bakım davranışlarına ve bunları etkileyen faktörlere değinilmektedir. Bu derlemenin bir amacı da hem uygulanan mevcut programların hem de ileride geliştirilecek programların daha etkili olabilmesi için gerekli özellikleri belirleyerek araştırmacılara ve uygulayıcılara yararlı bir kaynak sağlamaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sınırlı sayıdaki uygulanan programların etkinliğini artırmak ve yeni programları planlamak bakımından bu derleme önemli bir adım oluşturacaktır.

Anahtar kelimeler: Anne duyarlılığı, bağlanma, erken dönem destek, müdahale programları

Abstract

Early years of life is the most critical period for psychological development. The sensitivity of the caregiver in the early years, which refers to the ability of responding appropriately and promptly to child's needs, is important for the development of secure attachment and optimal emotion regulation skills. Thus, a number of intervention and early support programs were developed to enhance caregiver sensitivity and children's secure attachment in Western countries. These programs are not only basic means that influence children's social and emotional development but also enhance well-being, resources and social capital of the society and the country. This paper mainly explains the importance and effectiveness of attachment-based parenting support and intervention programs. In this context, it discusses which programs are more effective on maternal sensitivity and optimal child development, and generalizability of their effectiveness on different samples. Furthermore, it explains caregiving behaviors that play important role on children's socioemotional development and the factors that influence it. Another purpose of this review is to provide a valuable resource for practitioners through identifying the factors that are necessary for the effectiveness of existing and future intervention programs. This review constitutes an important step in terms of promoting the efficacy of limited interventions in developing countries including Turkey and planning new programs.

Key words: Maternal sensitivity, attachment, early support, intervention programs

Yazışma Adresi: Öğr. Gör. Dr. İrem Metin Orta, Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Kızılcaşar Mahallesi, 06836 İncek Gölbaşı, Ankara - Türkiye

E-posta: metinirem@gmail.com

Yazar Notu: Bu çalışma, TÜBİTAK 113K542 no'lu proje kapsamında yürütülmüştür.

Diğer canlılardan farklı olarak insan yavrusu, ancak uzun süre yakın bakım sağlanırsa hayatta kalma şansına sahiptir. Bu nedenle, ilk ve en derin yakın ilişki olan anne babayla veya çocuğu büyüyenlerle olan ilişkinin (bakımın) kalitesi sadece yeni doğanın hayatta kalma şansını artırmakla kalmaz, aynı zamanda duygu ve davranışlarını da biçimlendirir. Kısaca, yaşamın ilk yıllarındaki psikolojik değişimler ve sağlanan psikolojik bakımın kalitesi yaşam boyu gelişimi doğrudan etkileyen temel etmenlerden birisidir. Erken yıllarda ebeveynlerin çocuğa gösterdiği şefkat, sıcaklık, sevgi ve çocuğa sağladığı kendini geliştirme fırsatları, beden gelişiminden zihinsel gelişime, kişilik ve duygusal gelişimden beyin gelişimine kadar çocuğun bütün gelişim alanlarında doğrudan ya da dolaylı olarak etkilidir. Bu kritik dönemi dikkate alan araştırmacılar ve uygulayıcılar hem bakım veren kişinin duyarlılığını hem de çocukların güvenli bağlanmasını ve başarılı duygu düzenleme davranışlarını güçlendiren müdahale ve iyileştirme çalışmaları geliştirmişlerdir (örn., Juffer, van IJzendoorn ve Bakermans-Kranenburg, 2008d; Sandler, Schoenfelder, Wolchick ve Mackinnon, 2011; Watson, White, Taplin ve Huntsman, 2005).

Bu yazıda çeşitli araştırmacılar ve uygulamacılar tarafından pozitif ebeveynliği artırma amacıyla geliştirilen bağlanma-temelli erken dönem destek ve müdahale programları ele alınmaktadır. Bu programların başta anne duyarlılığı ve güvenli bağlanma olmak üzere çeşitli anne ve çocuk değişkenleri üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Ayrıca farklı kültürel ve sosyoekonomik bağlamların, aile özelliklerinin, çocuk mizaç ve genetik özelliklerinin etkisi de tartışılmaktadır. Böylece hem uygulanmakta olan hem de ileride geliştirilmesi planlanan erken dönem destek ve müdahale programlarının daha etkili olabilmesi için gerekli özellikleri belirleyerek, uygulama ve değerlendirme aşamalarında araştırmacılara ve uygulayıcılara yararlı bir kaynak sağlamaktır. Bunun yanı sıra, çocukların optimal sosyal ve duygusal gelişimlerinde önemli role sahip olan ilgi-bakım davranışlarına ve bunları etkileyen faktörlere dikkat çekmektir. Bağlanma-temelli geliştirilen programların detayına girmeden önce, John Bowlby'nin (1969/1982) Bağlanma kuramını kısaca değinmek gerekir.

Bağlanma Kuramı

Çocuğun ebeveynleriyle, özellikle annesiyle kurduğu bağlanma ilişkisi onun bebeklikten başlayarak tüm yaşamı boyunca duygusal ve sosyal gelişimini etkiler. Bowlby (1969/1982; 1973) bağlanma kuramında kişinin erken yaşlarda onu büyüyenlerle kurduğu ilişkinin kalitesinin ileriki yaşantısında, özellikle kişiler arası ilişkilerindeki, duygu ve davranışlarını biçimlendirdiğini öne sürmüştür. Bowlby'ye göre bağlanma, kişinin ken-

disi için önemli gördüğü bir başkasına (bağlanma figürü) karşı geliştirdiği güçlü duygusal bağıdır. Çocuk için birincil bağlanma figürü büyük oranda annedir; dolayısıyla annesine karşı geliştirdiği duygusal bağlar çocuğun psikolojik gelişiminde çocuğa bakan diğer kişilere göre öncelikli konumdadır. Bu duygusal bağlar bir bağlanma sistemi içerisinde işlevselleşerek çocuğun annesini yakınında tutmasına ve bu yolla annenin sağladığı bakım, ilgi ve korumadan maksimum düzeyde yararlanmasına olanak sağlar. Bir başka deyişle, bağlanma ilişkisi hem yeni doğanın hayatta kalma ihtimalini en üst düzeye çıkarması hem de optimal düzeyde psikolojik gelişimine ulaşabilmesi adına oldukça işlevseldir. Çocuk, erken yaştaki bu en yakın ilişkisinde bağlanma kişinin tepkileri temelinde zihinsel modeller (içsel çalışan modeller) geliştirir ve bu modeller onun sonraki yıllardaki yaşantısındaki ilişkilerini yönlendiren ve ilişkilerinde nasıl davranacağına yön veren bir rehber görevi görür.

Bağlanma kuramında ana baba davranışları, özellikle yakın bakımın kalitesi ve bakım verenlerin duyarlılığı temelinde ele alınmıştır. Bowlby'ye (1969/1982; 1988) göre sağlıklı çocuk gelişimi için en kritik faktör ebeveynlerin sunacağı *güvenli üstür*. Çocuğun hayatta kalma şansının artması ve güvenli bağlanma davranışının gelişebilmesi ancak ebeveynlerin (bağlanma kişilerinin) güvenli üs görevini yerine getirmesi ile mümkündür. Dolayısıyla, ana babaların çocuklarının gerekli keşif ve arama davranışlarında kendilerini sağlam bir temel ya da üs olarak kullanmalarını sağlamaları ve buna zemin hazırlamaları güvenli bağlanmaya ulaşma bakımından en kritik ebeveyn davranışı olarak görülmektedir (bkz. Sümer, 2012).

Bağlanma kuramının ilk uygulayıcıları Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall (1978) güvenli üs davranışlarını *anne duyarlılığı* kavramı ile açıklamışlardır. Anne duyarlılığı ebeveynin çocuğun duygusal işaretlerini zamanında algılama, doğru yorumlama ve bu işaretlere uygun cevap verme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Batı ülkelerinde yapılan çok sayıda meta analiz çalışması (örn., de Wolff ve van IJzendoorn, 1997; van IJzendoorn, Vereijken, Bakermans-Kranenburg ve Rikensen-Walraven, 2004) ve Türkiye'de TÜBİTAK Projesi kapsamında yürütülen bir çalışma (Sümer ve ark., 2008) anne duyarlılığının çocuklarda güvenli bağlanmayı yordayan öncelikli ebeveyn özelliği olduğunu göstermiştir.

Bağlanma Kuramı daha çok bağlanma stilleri olarak bilinen bireysel bağlanma farklılıklarının gösterilmesi ile tanınmıştır. Bağlanma kuramı temelinde Ainsworth ve arkadaşları (1978), "Yabancı Ortam" adını verdikleri gözleme dayalı bir yöntem kullanarak anne-çocuk ilişkisinde bağlanma davranışını sistematik olarak gözleyerek bireysel farklılıkları ortaya çıkarmışlardır. Çalışmaları sonucunda Ainsworth ve arkadaşları çocukların bağlanma stillerini güvenli, kaygılı/kararsız ve kaçınan olmak

üzere üç temel gruba ayırmışlardır. Araştırmacılar, kaygılı/kararsız ve kaçınan stillerini ve görece daha seyrek gözlenen bağlanma yönelim bozukluğunu güvensiz bağlanma stilleri olarak nitelendirmişlerdir. Ancak bağlanma yönelim bozukluğu hem normal örneklerde çok seyrek görülmesi hem de psikopatoloji ile yakın ilişkisi nedeniyle genellikle diğer güvensiz bağlanma stillerinden ayrı ele alınmıştır.

Main (1990) çocuklarda gözlenen bu üç temel bağlanma örüntüsünün doğrudan annenin (ya da ilk aylarda bakım veren kişinin) tepki ve duyarlılığındaki tutarlılıkla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Main'e göre, ebeveynin çocuğun stres belirtilerine ve ihtiyaçlarına tutarlı olarak karşılık vermesi *güvenli bağlanmayla*, tutarlı olarak tepkisiz kalması ya da cevap vermemesi *kaçınan bağlanmayla* ve tutarsız olarak cevap vermesi de *kaygılı kararsız bağlanmayla* ilişkilidir. Bu görüşleri destekler şekilde erken yaşlardaki çocukları (genellikle 1-3 yaş arası) ve annelerini birlikte inceleyen ilk çalışmalar güvenli bağlanan çocukların annelerinin daha sıcak/duyarlı olduklarını ve çocukları ile uyumlu ve senkronize bir şekilde etkileşimde bulduklarını göstermiştir. Kaçınan bağlanmaya sahip çocukların annelerinin çocuklarıyla seyrek fiziksel temasta buldukları, duygusal olarak soğuk oldukları ve çocuklarına karşı genel olarak reddedici davrandıkları bulunmuştur. Kaygılı kararsız çocukların annelerinin ise çocukları ile senkronize olmadıkları, tutarsız, şaşkın ve kaygılı davrandıkları gözlenmiştir (bkz. Ainsworth ve ark., 1978; Main, Kaplan ve Cassidy, 1985). Annelerin bağlanma stillerinin, kendi duyarlılık ve yakın bakım davranışları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar kayıtsız ya da kaçınan bağlanmanın düşük ebeveyn duyarlılığı ve görece ilgisiz yakın bakım davranışları ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Edelstein ve ark., 2004; Selçuk ve ark., 2010).

Bağlanma ile ilgili bireysel farklılıkları gözlemek için kullanılan bir diğer yöntem ise "Bağlanma Davranışları Sınıflandırma Seti (BDSS)"dir (Attachment Q-Sort [AQS]; Waters ve Deane, 1985). van IJzendoorn ve arkadaşları (2004) yaptıkları meta-analizle bu ölçümün geçerliğini kanıtlayarak yüksek yordama gücüne sahip olduğunu ve Yabancı Ortam yerine kullanılabilceğini göstermişlerdir. Türkiye'de yapılan çalışmada da BDSS'nin geçerliği gösterilmiştir (Sümer ve ark., 2008). Bu yöntemler kullanılarak yapılan çeşitli çalışmalarda, bağlanma kişisinden yeterli ilgi ve duyarlılık gören bebeklerin ihtiyaçlarını karşılamayı, kendilerini düzenlemeyi ve çevrelerine etki etmeyi öğrendikleri, dolayısıyla bu bebeklerin yeterlik ve kendine güven duygusu geliştirdikleri gösterilmiştir. Örneğin, bebekliğinde güvensiz bağlanma stili gösteren çocukların güvenli bağlanma stili gösteren çocuklara göre, her dönemde yetişkinlere daha bağımlı oldukları saptanmıştır. Güvenli bağlanma geçmişine sahip çocukların ise güvensiz bağlanma

geçmişine sahip çocuklara göre anne çocuk etkileşimde problem çözümü gereken görevlere kararlılıkla devam ettikleri ve daha başarılı oldukları bulunmuştur (Frankel ve Bates, 1990). Benzer şekilde, güvenli bağlanma geçmişine sahip çocuklar oyun oynarken kaybetmekte olduklarının farkına vardıklarında çabalarını arttırmış; güvensiz geçmişine sahip olanlar ise çabalarını azaltmışlardır (Lütkenhaus, Grossmann ve Grossmann, 1985). Son yıllarda yapılan bir çalışmada bebeklik dönemindeki bağlanma stiline, çocukluk yıllarındaki akademik başarıyı ve duygusal olgunluğu yordadığı gösterilmiştir (Avezier, Sagi, Resnick ve Gini, 2002). Bu bulgular, bebeklikte geliştirilen bağlanma stiline çocuğun kişilik gelişimine ve ileri yıllardaki duygusal gelişimine ve buna bağlı davranışlara sebep olan etkilerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (bkz. Thompson, 2008).

Bebeklikteki bağlanma örüntüsü hayatın ileri dönemindeki sosyal ilişkileri de etkilemektedir. Örneğin, güvenli bağlanan bebeklerin, iki yaşındayken anneleriyle beraber oynadıkları oyunlarda ve ortaklaşa yaptıkları işlerde güvensiz bağlananlara göre daha uyumlu oldukları ve daha olumlu duygular sergiledikleri gözlemlenmiştir (Frankel ve Bates, 1990; Matas, Arend ve Sroufe, 1978). Ayrıca kaygılı bağlanan bebeklerin çocukluk çağına geldiklerinde de genel olarak kaygılı oldukları, kaçınan bağlanma stili gösteren bebeklerin ise çocukluklarında arkadaşları ve ebeveynlerine karşı saldırgan davranışlar gösterdikleri, buna karşın güvenli bağlanan bebeklerin çocukluk çağına geldiklerinde empati kurmakta başarılı ve duyarlı oldukları gözlemlenmiştir (bkz. Weinfeld, Sroufe, Egeland ve Carlson, 1999).

Anne ve çocuğun bağlanma stilleri arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu farklı çalışmalarda gösterilmiştir (Benoit ve Parker, 1994, George ve Solomon, 1996, Main ve ark., 1985). Solomon ve George'un (1996) özümlene modeline göre, annenin zihinsel bağlanma modeli, bebeğine gösterdiği ilgi davranışlarına temel oluşturarak bebeğin bağlanma stiline şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, annenin bağlanma stili, gösterdiği duyarlılık davranışı ve tarzı aracılığıyla çocuğa aktarılır.

Erken dönemdeki bağlanma örüntüsü yetişkinlikte kişinin romantik ilişkilerinde ve duygu düzenleme stratejilerinde de etkilerini gösterir. Hazan ve Shaver'ın (1987; 1994) çalışmalarıyla birlikte bağlanma kuramı, yetişkinlerin duygu, davranış ve bilişlerinin açıklanmasında bir çerçeve kuram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hazan ve Shaver'a göre birey romantik ilişkide bulunduğu kişiyle, çocuklukta ilgi-bakımını üstlenen kişiyle kurduğu ilişkiye benzer bir bağlanma ilişkisi kurar. Güvenli bağlanan kişiler güvensiz bağlanan kişilere göre romantik ilişkileri hakkında daha iyimser görüşler beslemekte (örn., Carnelley ve Janoff-Bulman, 1992), daha istikrarlı ilişkiler kurmakta (örn., Kirkpatrick ve Davis,

1994), daha fazla ilişki doyumunu yaşamakta (örn., Collins ve Read, 1990; Simpson, 1990), ilişkide buldukları kişilere daha çok ilgi ve destek göstermekte ve onlarla sağlıklı iletişim kurabilmektedirler (örn., Collins ve Feeney, 2000). Özetle, erken yaşlarda kurulan güvenli bağlanma hem kişinin duygusal dengesi hem de gelecekte kuracağı yakın ilişkilerin kalitesi bakımından kritik önemdedir (bkz. Mikulincer ve Shaver, 2007a).

Sümer ve arkadaşları (2008) tarafından yürütülen TÜBİTAK destekli geniş kapsamlı bir projede orta çocukluk dönemindeki çocukların (dört ilden 1931 öğrenci) ebeveynlerinin bağlanma örüntüleri ve ebeveynlik davranışları, diğer aile değişkenleri ve çok sayıda çocuk uyum değişkenleri ile birlikte ölçülmüştür. Bulgular ebeveynlerin bağlanma temelli kaçınma ve kaygısının ebeveyn davranışlarını, evlilik çatışmasını, çocuğun kaygı düzeyini ve akademik yeterlik algısını beklendik yönde yordadığını göstermiştir. Ebeveynlerin kaçınma ve kaygılı bağlanma boyutlarının çocukların algıladıkları, özellikle reddedici, müdahaleci ve suçluluk yaratmaya yönelik ebeveynlik davranışlarıyla sistematik olarak ilişkili olduğu bulunmuştur. Özellikle, annenin yüksek düzeyde kaçınmacı bağlanmaya sahip olması sadece anneye değil babaya da güvenli bağlanmayı olumsuz yönde yordamıştır (Sümer ve Kağıtçıbaşı, 2010). Bu çalışmada aynı zamanda, ebeveyn bağlanma boyutlarının evlilikte çatışma ve doyumla (Harma ve Sümer, 2016); çocuğun genel kaygısı, içselleştirme ve dışsallaştırma davranışlarıyla ve akademik yeterlik algısıyla sistematik olarak ilişkili olduğu gösterilmiştir (Sümer, 2010).

Yapılan çalışmalar güvenli bağlanan kişilerin güvensiz bağlananlara oranla stresli durumlarda daha az kaygı ve rahatsızlık yaşadıklarını (Mikulincer ve Florian, 2001), stresle başa çıkmada başkalarından daha etkili destek aradıklarını ve aldıkları desteği etkili kullandıklarını (örn., Fraley ve Shaver, 1998; Simpson, Rholes ve Nelligan, 1992), ve kendileri ve başkaları hakkında daha olumlu görüşlere sahip olduklarını (örn., Mikulincer, 1998; Sümer ve Cozzarelli, 2004) ortaya koymuştur.

Hem çocuklukta hem de yetişkinlikte kişiler arası ve bireysel yaşantılarda kritik öneme sahip bağlanma dinamikleri Türkiye’de de son yıllarda yaygın olarak çalışılmaya başlanmıştır. Ancak ülkemizde yetişkin bağlanma stillerinin çeşitli değişkenlerle ilişkisi görece daha fazla araştırılmış olmasına karşın, zihinsel modellerin olduğu ve bağlanmanın temellerinin atıldığı erken çocukluk dönemine ilişkin yeterli çalışma yapılmamıştır. Son dönemde, Sümer ve arkadaşları, çeşitli bağlanma ölçeklerinin Türk örneklemi üzerinde uyarlama çalışmasını yaparak güvenilirlik ve geçerliğine ilişkin kanıtlar sunmuşlardır (örn., Sümer, 2006; Sümer ve Anafarta-Sendag, 2009; Sümer ve Güngör, 1999a; Kırmir, Sümer ve Akça, 2014). Bu ölçümler pek çok tez çalışmasında ve araştırmada gençlik ve yetişkin döneminde bağlanma

ve ilişkili faktörleri araştırmak amacıyla yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak, erken çocukluk dönemine odaklanan çok az çalışma bulunmaktadır (Sümer ve ark., 2008). Duygusal ve sosyal gelişim açısından belirleyici olan erken gelişim dönemlerinde ülkemizdeki yaygın olarak başvuru alan ilgi-bakım ve anne-baba davranışlarının belirlenmesi, bu davranışların çocuklar üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve sonuçların ileride yürütülecek anne babalara ve çocuklara yönelik müdahale ve iyileştirme programlarına temel oluşturması gerekmektedir.

Anne Duyarlılığı ve Güvenli Bağlanma

Bowlby’ye (1969/1982) göre çocukta bağlanma sistemi ve çocuğu yetiştiren kişi(ler)in ilgi-bakım sistemi birbirine paralel olarak yapılan ve karşılıklı etkileşim içinde çalışan sistemlerdir. Son yıllarda George ve Solomon (1996; 1999; Solomon ve George, 1996) ilgi-bakım sisteminin bağlanma sistemine etkileri üzerinde kapsamlı çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmalara göre ilgi-bakım sistemi, temel işlevi çocuğu korumak ve yaşama şansını artırmak olan bağlanma sisteminden bağımsız fakat gelişimsel ve davranışsal olarak bağlanmayla ilişkili bir davranış sistemidir. Genel olarak bakıldığında her ilgi-bakım davranışı bir tür çocuk yetiştirme (ana babalık) davranışıdır. İlgi-bakım davranışlarını diğer çocuk yetiştirme davranışlarından ayıran nokta, ilgi-bakım davranışlarının çocuğun bağlanma davranışlarına karşılık gelmesi ve çocuğu korumak için çocukla ilgi-bakımı üstlenen kişi arasındaki psikolojik ve fiziksel yakınlığı düzenlemeyi hedeflemesidir (Cassidy, 1999; Sümer, 2012).

İlgi-bakım davranışları özellikle yakın bakımın kalitesi ve bakım verenlerin duyarlılığı temelinde ele alınmıştır. Ainsworth ve arkadaşları (1978) anne duyarlılığını birbiriyle ilişkili dört boyutta tanımlamış ve ölçmüşlerdir. Birinci temel ikilem *duyarlı – duyarlı olmayan* anne davranışı boyutudur. Bu boyut annenin ya da bakan kişinin bebeğinin örtük mesajlarını ve verdiği sinyalleri algılaması ve doğru yorumlaması, buna dayanarak bebeğin duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarına zamanında ve uygun tepki vermesi olarak tanımlanmaktadır. Duyarlı özellikle erken dönemlerde daha kritiktir ve dört alt davranışsal unsur içerir. Bunlardan ilki, annenin bebeğin verdiği *sinyallerin farkında olması* ve bunun için hazır ve ulaşılabilir durumda bulunabilmesidir. İkincisi, annenin bebeğin verdiği *sinyalleri doğru yorumlama kapasitesidir*. Bunun için ebeveynin yeterli empati becerisine sahip olması ve kendi inanç ve beklentilerine göre sinyalleri çarpıtması ya da yanlış yorumlamaması gerekir. Üçüncüsü, annenin bebeğin gönderdiği işaretlere, özellikle *stres belirtilerine zamanında cevap vermesi* yani dakik olmasıdır. Son olarak, doğru yorumlanan *sinyallere en uygun tepkiyi vermesidir*. Bunun için de annenin kendi durumu ile bebeğin istekleri ve ihtiyaçları arasında

esnek bir denge kuracak kapasitede olması önem taşımaktadır.

İkinci temel ikilem *kabule karşı reddetme* boyutudur. Bu boyut annenin bebekten kaynaklanan olası olumsuz duygularını ve bununla ilgili çatışmayı çözmeye becerisini yansıtmaktadır. Genel olarak, annenin ne kadar kabul edici ya da olumsuz beklentileri nedeniyle reddedici bir yaklaşım içinde olduğu ve nasıl bir atmosferde ebeveynlik yaptığı ya da bakım verdiği, ebeveyn duyarlılığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü ikilem *işbirliğine karşı müdahale* boyutudur. Duyarlı bir annenin bebeğin bireysel özelliklerine ve isteklerine saygı göstererek bakım davranışlarını düzenleyebilmesi ve tepkilerini çocuğun durumuna ve faaliyetlerine uygun olarak, senkronize bir şekilde biçimlendirebilmesi beklenir. Annenin çocuğun faaliyetlerini ve keşif girişimlerini kesmesi, gereksiz müdahalelerde bulunması ve girici ya da aşırı kontrol edici davranması müdahale olarak tanımlanmaktadır.

Dördüncü ve son ikilem, *ulaşılabilirliğe karşı ihmalkârlık* boyutu, annenin fiziksel ve psikolojik olarak daima ulaşılabilir durumda bulunması veya çocuğun işaretlerini göz ardı ederek ihmalkâr davranması olarak tanımlanmaktadır. Annenin çocuğundan çok kendi duyguları ile takıntılı olması ihmâl göstergelerinden birisidir. Ainsworth ve arkadaşlarının çalışması (1978) bu dört boyut arasında çok yüksek ilişki olduğunu göstermiştir. Bu da anne duyarlılığının, aile içindeki ‘duygusal bakım iklimini’ yansıtan bütünsel bir ana babalık davranışı olduğunu göstermektedir (bkz. Sümer, 2012). Anne duyarlılık davranışının ve güvenli bağlanmanın çocuğun mümkün olan en erken döneminde etkili programlarla desteklenmesi bütün toplumun optimal psikolojik sağlığı ve bireyler arasında hoşgörü ve karşılıklı güvenin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Mikulincer ve Shaver, 2007b).

Literatürde anne duyarlılığı çeşitli şekillerde ölçülmüştür. Örneğin, Pederson ve Moran (1995), Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) ilgi-bakım tanımı temelinde gözlemcinin önceden belirlenen davranışları annenin ne sıklıkta yaptığını belirlemesine dayanan “Anne Davranışları Sınıflandırma Seti” (ADSS) ölçüm aracını (Maternal Behavior Q-Sort: MBQS) geliştirmişlerdir. Solomon ve George (1996) ise ilgi-bakım sistemine ilişkin zihinsel şemaları tanımlamak amacıyla annelerle yapılandırılmış ilgi-bakım görüşmeleri yapmışlardır. Bu görüşmeler sonucunda araştırmacılar güvenli bağlanan çocukların annelerinin “esnek” ilgi-bakım şemalarına, kaygılı/kararsız bağlanma stiline sahip çocukların annelerinin “belirsiz/tutarsız” ilgi-bakım şemalarına, kayıtsız bağlanma stiline sahip çocukların annelerinin ise “reddedici” ilgi-bakım şemalarına sahip olduklarını bulmuşlardır.

Bağlanma araştırmacıları tarafından “duyarlılık-gü-

ven hipotezi” olarak adlandırılan ve anne duyarlılığının güvenli bağlanmanın belirleyicisi olduğunu öne süren hipotezi sınavan 66 çalışma, de Wolff ve van IJzendoorn (1997) tarafından meta-analize tabi tutulmuştur. Bu araştırmacılar, anne duyarlılığının bağlanma güvenliği ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermiş ve erken yaşta çocuğa yönelik ilgi-bakım davranışlarının bağlanma güvenliğinin gelişmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymuşlardır.

Yukarıda özetlenen araştırma bulgularının önemli bir sınırlılığı, çalışmaların büyük çoğunluğunun Batı toplumlarında ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki anne-çocuk çiftleri kullanılarak yapılmış olmasıdır (Belsky, 1999). van IJzendoorn ve Sagi (2001), farklı kültürlerdeki bağlanma çalışmalarını değerlendirdikleri kapsamlı literatür taramasında Batı toplumlarına ek olarak sadece Çin, Japonya, İsrail ve bazı Afrika toplumlarında bağlanma çalışmalarının yapıldığını, Hint ve İslam kültürlerinde ise bu konuya ilişkin çalışmanın bulunmadığını vurgulamışlardır. Türkiye’de özellikle erken dönem bağlanma örüntüsüne ilişkin araştırmalar son derece sınırlıdır.

Kültürel Farklılıklar. Rothbaum, Weisz, Pott, Miya ve Morelli (2000) bağlanma kuramını kültürün etkilerini dikkate almadığı için eleştirmiş ve yukarıda bahsedilen “duyarlılık-güven hipotezinin” farklı kültürlerde geçerli olmayabileceğini ya da Batı ülkelerindekinden çok farklı olabileceğini dile getirmişlerdir. Örneğin, Doğu ve Batı ülkelerinde duyarlı ebeveynlik davranışlarının içerik ve gösterim şekli bakımından farklılaştığı önesürülmüştür. Doğu ülkelerinde (örn., Japonya) duyarlı annelerin en temel özelliği çocukların örtük ve sözel olmayan işaret ve ihtiyaçlarını anlaması iken, Batı ülkelerinde (örn., Amerika) bu özellik, annelerin tepki vermeden önce çocuktan gelecek işaret ve sinyalleri beklemesidir (Rothbaum, Nagaoka ve Ponte, 2006; Rothbaum ve ark., 2000). Diğer bir ifadeyle, toplulukçu kültürlerde duyarlı anneler, çocuklarının ihtiyaçlarını dile getirmelerini beklemeden onların örtük ve dolaylı işaretlerini tahmin eder ve bunlara karşılık verirler. Bireyci kültürlerde ise duyarlı anneler karşılık vermeden önce çocukların ihtiyaçlarını açık bir şekilde belirtmelerini beklerler (Rothbaum ve ark., 2000; 2006).

Bu nedenle ebeveyn duyarlılığının belirleyici özelliği bireyci kültürlerde daha çok çocuğun açık mesajlarına ve isteklerine zamanında ve doğru tepki vermektir. Türkiye ve benzeri toplulukçu ya da ilişkisel kültürlerde ise duyarlılık için en önemli ölçüt ebeveynin çocuğun örtük işaretlerini doğru okuma, doğru tahmin etme ve bunlara uygun tepki verme becerisidir (Sümer, 2012). Bu nedenle, çocuk ile yakın fiziksel temas ve bununla birlikte görülen duygusal karşılıklı bağımlılık ya da yakınlık, içiçelik hali toplulukçu kültürler için bebeğin örtük işaretlerini daha kolay okuma bakından işlevsel olabilir.

Aynı derecede yakınlık bireyci kültürlerde bireysel alana sağlıksız müdahaleyi içeren semiyotik ya da bağımlı ilişki olarak algılanır.

Bununla ilişkili olarak, genel anlamda “aşırı” yakınlığı pekiştiren kaygılı bağlanma örüntüsünden ziyade, yakınlığı azaltan kaçınan bağlanma örüntüsü toplulukçu kültürler için daha ciddi bir risk yarattığı söylenebilir. Bireyci toplumlar için ise tersine, görece olarak kaygılı bağlanma kaçınan bağlanmadan daha önemli bir risk kaynağı olabilir. Bu görüşlerle tutarlı olarak, Türkiye’de yapılan çalışmalarda, özellikle annelerin kaçınan bağlanma düzeyinin, kaygılı bağlanmaya oranla hem orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanmayı (Sümer ve Kağıtçıbaşı, 2010) hem de erken çocukluk döneminde anne duyarlılığını olumsuz yönde daha güçlü olarak yordadığı bulunmuştur (Selçuk ve ark., 2010)

Bunun yanı sıra, toplulukçu kültürlerde güvenli bağlanma ile ilişkili duyarlı ebeveynlik davranışları duygu paylaşımı, uzun süren fiziksel temas ve sözel olmayan duygu-odaklı iletişim içeren ve çocuğun dikkatini sosyal nesnelere yönlendirmeye dayanan davranışlar iken, bireyci kültürlerde bunlar, çocukta gelen sinyallere yönelik, göz teması ve sözel bilgi-odaklı iletişim içeren ve çocuğun dikkatini fiziksel nesnelere yönlendirmeye dayanan davranışlardır (Richman, Miller ve LeVine, 1992; Rothbaum ve ark., 2000; 2006; Völker, Keller, Lohaus, Cappenberg ve Chasiotis, 1999). Kültürel bağlam içerisinde bu farklılıklara bakıldığında, duyarlı ebeveynlik davranışlarının sosyalizasyon amaçlarına göre değiştiği ve işlevselleştiği söylenebilir (Rothbaum ve ark., 2000; 2006, Sümer ve Kağıtçıbaşı, 2010). Bu anlamda, davranışların bireyci kültürlerde çocuğun özerklik ve bağımsızlığını, toplulukçu kültürlerde ise anne-çocuk arasındaki duygusal yakınlığı ve bağlılığı destekler nitelikte olduğu önesürülebilir.

Her ne kadar bazı bağlanma araştırmacıları tarafından eleştirilmişse de (örn., Posada ve Jacobs, 2001; van IJzendoorn ve Sagi, 2001), Rothbaum ve arkadaşlarının bu görüşleri kültüre özgü ilgi-bakım davranışlarının incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Posada, Jacobs ve Richmond (2002) Kolombiyalı ve Amerikalı çocuklar ve anneleriyle yaptıkları çalışmada ilgi-bakım davranışlarını iki kültürde de gözlemiş, bu kültürlerde gözlenen ortak ilgi-bakım davranışlarının yanı sıra kültüre özgü ilgi-bakım davranışlarının olduğunu bulmuşlardır. Kültürel özelliklerden etkilenen anne duyarlılığı ve bağlanma güvenliğini derinlemesine anlama bakımından kültüre özgü ilgi-bakım davranışlarının sistematik olarak incelenmesi gereklidir (Posada, Carbonell, Alzate ve Plata, 2004).

Sadece BDSS’nin (Bağlanma Davranışları Sınıflama Seti) kullanıldığı ve anne duyarlılığının ADSS (Anne Davranışları Sınıflama Seti) ve farklı yöntemlerle ölçüldüğü meta analizde van IJzendoorn ve arkadaşları

(2004) bağlanma ve duyarlılık arasında $r = .39$ düzeyinde bir ilişki bulmuşlardır. Bu çalışmalarda anne duyarlılığı ile çocuk bağlanması arasındaki korelasyonların ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. Duyarlılık ve bağlanma arasındaki ilişki ABD’de $r = .20$, Kanada’da $r = .53$, Avrupa’da $r = .48$ düzeyinde bulunmuştur. Posada ve arkadaşlarının (2002), Kolombiya örneklemini ile yaptıkları çalışmada ise bu ilişki $r = .46$ ’dır. Son dönemde benzer sorulara kültürel perspektif ile cevap vermeyi amaçlayan Sümer ve arkadaşlarının (2008) geniş çaplı proje bulguları bu sonuçlarla tutarlı olarak Türkiye’de de benzer şekilde anne duyarlılığı ve çocuk bağlanması arasındaki ilişkinin, $r = .32$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir. Erken yaşta çocuğa yönelik ilgi-bakım davranışlarının bağlanma güvenliğinin gelişmesinde önemli rol oynadığını ortaya koyan bu bulgular, erken dönem ebeveyn destek programlarının geliştirilmesinin ne kadar önem arz ettiğini doğrular niteliktedir.

Erken Dönem Destek ve Müdahale Programları

Erken dönem destek ve müdahale programları, çocukların özellikle ilk üç yılda sosyal ve duygusal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olan, onların iyi birer yetişkin olmasını sağlayarak aile ve topluma sosyal ve ekonomik yönden uzun vadede yararlı olmayı amaçlayan uygulamalardır (Allen, 2011; Kartal, 2008). Son yirmi yılda erken dönem destek ve müdahale programlarının sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir ve bu programlar hem yerel hükümetler hem de UNICEF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar tarafından yaygın olarak desteklenmektedir. Başta geliştirilme amaçları olmak üzere bu programlar özellikleri, yaklaşımları ve örneklem grupları bakımından çeşitlilik gösterir (Kağıtçıbaşı, 2007).

Geliştirilme amaçları ya da hedefleri bakımından programlar iki gruba ayrılır (Kağıtçıbaşı, 2007; Kartal, 2007). Bunlardan biri, çocuğun bireysel kaynaklarını ve/ya yaşadığı çevrenin kaynaklarını zenginleştirmeyi amaçlayan toplum-temelli müdahale programlarıdır. Hedef kitlenin özellikleri ve amacı dikkate alınarak bu programlarda farklı yaklaşımlar benimsenebilir. Örneğin, programın esas amacı sosyoekonomik yönden dezavantajlı şartlarda yaşayan çocuğa erken yaşlarda beslenme, sağlık, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim alanlarında destek sağlamak ise *çocuk merkezli* yaklaşım benimsenir. Diğer yandan amaç, anne ve babaları çocuk gelişimi hakkında bilgilendirerek ebeveynlik becerilerini geliştirmek, okuma-yazma öğretmek mesleki becerilerini geliştirmek ve böylece çocuğun yaşadığı çevrenin zenginleşmesini sağlamak ise *aile merkezli* yaklaşım benimsenir. Her iki yaklaşımın da birbirlerini etkilemesi kaçınılmazdır (Kağıtçıbaşı, 2007; Sandler ve ark., 2011). Bu nedenle, hem çocuk hem de aile merkezli yaklaşım

toplum-temelli müdahale programlarında yaygın olarak uygulanmaktadır. Örneğin, pozitif ebeveynliği artırarak çocuğun yaşadığı çevrenin zenginleşmesi dolaylı yoldan çocuk gelişimini de olumlu etkiler. Bu nedenle, her iki yaklaşımı da bir arada benimseyen programların tek bir yaklaşımı benimseyen programlara göre etkisinin daha fazla ve kalıcı olduğu söylenebilir (Kagıtcıbası, 2007; Sandler ve ark., 2011).

Toplum-temelli programlara örnek olarak, Amerika'da 0-3 yaş arasında çocuğu olan yoksul ailelere yönelik uygulanan erken dönem destek programı gösterilebilir ('*Early Head Start*', Administration for Children and Families [ACF], 2002). Bu program, hem erken yaşta çocukların sosyal ve bilişsel gelişimlerini destekleyerek onları okula hazırlamak hem de ebeveynleri çocuk gelişimi konusunda bilgilendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Geniş bir hedef kitleye uygulanmış olan bu programın, başta dil gelişimi olmak üzere çocukların bilişsel ve sosyal gelişimlerini ve akademik başarılarını olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Bunun yanısıra, program sonrasında annelerin çocuklarına daha fazla ilgi ve duyarlı oldukları, olumlu disiplin yöntemleri (örn., açıklama yapma) ve çocukların bilişsel gelişimlerini destekleyen etkinlikleri (örn., kitap okumak) daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Daha sonraki çalışmalar programın olumlu etkisinin uzun süreli olduğunu da göstermiştir (ACF, 2002).

Geliştirilme amaçları bakımından diğer grupta yer alan programlar ise bakımveren (çoğunlukla anne) ve çocuk arasındaki ilişkinin kalitesini artırmayı amaçlayan bağlanma-temelli müdahale programlarıdır (Kagıtcıbası, 2007). Adından da anlaşılacağı üzere bu programlar Bağlanma Kuramından (Bowlby, 1969/1982) yola çıkılarak geliştirilmiştir ve bakım veren kişinin duyarlılığını artırarak çocukların optimum sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Toplum-temelli müdahale programlarına göre daha dar kapsamlı olmasına rağmen, bağlanma-temelli müdahale programlarında da farklı yaklaşımlar benimsenebilir. van IJzendoorn, Juffer ve Duyvesteyn (1995) kapsamlı araştırmalarına dayanarak bu programlar için bir model geliştirmişlerdir. Bu modele göre, araştırmacılar bağlanma temelli müdahale programlarının ya annelerin bağlanmaya ilişkin olumsuz zihinsel temsillerini değiştirmeye yönelik (*temsil düzeyinde yaklaşım*) ya da annelerin duyarsız davranışlarını değiştirmeye yönelik (*davranışsal düzeyde yaklaşım*) uygulanabileceğini önermişlerdir. Her iki yaklaşımın bir arada benimsendiği bağlanma-temelli destek ve müdahale programları da yaygın olarak uygulanmaktadır. Detaylarına bir sonraki bölümde yer verilen, Juffer, Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn (2008c) tarafından olumlu ebeveynlik davranışlarını artırmaya yönelik geliştirilmiş, bireysel video-geribildirimine dayalı müdahale programı ('*Video-Feedback Intervention*

to Promote Positive Parenting') buna örnek olarak gösterilebilir (Juffer, 1993; Juffer ve ark., 2008c).

Bu yazıda esas olarak amaçlanan, pozitif ebeveynliği artırma amaçlı geliştirilen bağlanma temelli destek ve müdahale programlarının önemi ve etkisine değinmektir. Erken dönem ebeveyn desteği yazınına bakıldığında, araştırmacıların ve uygulayıcıların sordukları en temel sorular ortaktır: (1) *Erken dönem destek ve müdahale programlarının çocuk gelişimine olumlu etkisi var mıdır?* (2) *Varsa eğer bu etki hangi özellikteki programlarda daha güçlüdür?* (3) *Gözlenen etki farklı örneklem gruplarına genellenebilir mi?* Bu yazının amaçlarından birisi bu sorulara cevap aramaktır. Bu sayede, erken dönem destek ve müdahale programlarının daha etkili olabilmesi için gerekli özellikleri belirleyerek, ileride bu tür programlar geliştirecek, uygulayacak ve etkisini görgül olarak test edecek araştırmacılara ve uygulayıcılara yararlı bir kaynak sağlayacaktır.

Bağlanma-Temelli Ebeveynlik Destek ve Müdahale Programları

Daha önce de belirtildiği üzere bütün kültürlerde ilgi ve bakım veren kişinin (genellikle annenin) duyarlılığı, çocuğun ihtiyaçlarına uygun ve zamanında karşılık verebilmesi, güvenli bağlanmanın gelişimi ve optimal duygu düzenleme becerisinin kazanılması için öncül işleve sahiptir (de Wolff ve van IJzendoorn, 1997; Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn ve Juffer, 2003). Bu önerme temelinde, araştırmacılar hem bakım veren kişinin duyarlılığını hem de çocukların güvenli bağlanmasını ve duygu düzenleme becerisini güçlendiren çeşitli müdahale ya da iyileştirme programları geliştirmişlerdir.

Geliştirilen bu programlar seçilmiş hedef kitlesi, zamanlaması, süresi, içeriğinin yoğunluğu ve odak noktasına bağlı olarak farklılık göstermektedir (Juffer ve ark., 2008d). Bunlardan ilki, programın uygulandığı hedef kitlesidir. Son yıllarda yapılan geniş kapsamlı meta-analiz çalışmaları (örn., Bakermans-Kranenburg ve ark., 2003), bağlanma temelli müdahale programların büyük bir kısmının yüksek-riskli veya klinik grupta yer alan ailelere yönelik uygulandığını göstermiştir. Bu örneklem, optimal sosyal ve duygusal gelişim bakımından risk altında olan çocuklar (örn; klinik veya gelişimsel düzeyde problemi olan, beslenme bozukluğu olan, prematüre veya evlat edinilen çocuklar), risk altında olan ebeveynler (örn., erken yaşlarda çocuk sahibi olan, düşük sosyoekonomik durumu olan, depresif, güvensiz bağlanan, çok kaygılı veya birden fazla risk taşıyan ebeveynler) ya da bu iki özelliği bir arada barındıran ailelerden (örn., düşük sosyoekonomik durumu ve prematüre çocuğu olan aileler) oluşmaktadır. Araştırmacılar, bağlanma temelli müdahale programlarının küçük bir kısmının ise düşük riskli veya klinik grupta yer almayan ailelere yönelik

uygulandığını göstermiştir (bkz. Juffer ve ark., 2008d). Bu yazıda bahsedilen araştırmalar, anne duyarlılığını artırmayı amaçlayan bağlanma-temelli programlarla sınırlandırılmıştır. Seçilmiş hedef kitle ise çoğunlukla klinik grupta yer almayan ancak güvenli bağlanma açısından risk altında olan çocuklu ailelerdir.

Hedef kitlenin yanı sıra bağlanma-temelli programlar, zamanlaması (örn., bebek doğmadan önce, doğduktan hemen sonra veya altı ay sonra başlayan), süresi (örn., kısa vadeli veya uzun vadeli), içeriğinin yoğunluğu (örn., yoğun içerikli kişiselleştirilmiş veya yoğun içerikli olmayan kişiselleştirilmemiş) ve odak noktası (örn., davranış odaklı, zihinsel temsil odaklı, sosyal destek odaklı veya birden fazla odak noktası olan) gibi farklı özelliklerde göstermiştir (bkz. Juffer ve ark., 2008d).

Araştırmacılar bağlanma-temelli müdahale programlarının etkisini ve yukarıda bahsedilen özelliklerden hangilerinin bu etkiyi artırdığını çeşitli meta analiz çalışmasıyla değerlendirmiştir. Örneğin, van IJzendoorn, ve arkadaşları (1995), yaptıkları meta analiz çalışmasında (12 çalışma, $N = 869$) bağlanma temelli müdahale programlarının hem anne duyarlılığını ($d = .58$) hem de çocukların güvenli bağlanmasını ($d = .19$) arttırmada başarılı olduklarını göstermişlerdir. Bu müdahale programlarının anne davranışları üzerindeki etkisinin çocuklar üzerindeki etkisinden daha belirgin ve güçlü olduğu bulunmuştur. Ayrıca, geleneksel müdahale programlarının aksine, kısa süreli duyarlılık-bağlanma müdahale programları oldukça etkili bulunurken ($d = .48$), uzun süreli müdahale programları görece etkisiz bulunmuştur.

Benzer şekilde, Bakermans-Kranenburg ve arkadaşları (2003), 70 çalışmanın yer aldığı oldukça kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında bağlanma temelli müdahale programlarının duyarlı ebeveyn davranışlarını ($d = .33$) çocuğun güvenli bağlanmasına ($d = 0.20$) oranla daha olumlu etkilediğini göstermiştir. Bakıcı duyarlılığını arttırmada en etkili programların aynı zamanda güvenli bağlanmayı da güçlendiren programlar olduğunu bulmuşlardır. Bu bulgu, anne duyarlılığı ve güvenli bağlanma arasındaki bağın sadece ilişkisel düzeyde değil, nedensel düzeyde de daha güçlü olduğuna işaret etmektedir. Bakermans-Kranenburg ve arkadaşları ayrıca, en etkili müdahale programlarının kısa vadeli ve davranışsal düzeyde müdahale amaçlayan programlar olduğu bulgulamışlardır. Bir başka değişle, uzun vadeli, yoğun içerikli görüşmeler ve tartışmalardan oluşan müdahale programlarına kıyasla kısa vadeli, kolay anlaşılır ve davranış odaklı müdahale programlarının daha etkili olduğu farklı analizlerde gösterilmiştir. Ayrıca, bu programların birden fazla risk taşımayan örnekleme uygulandığında daha etkili olduğu belirtilmiştir. Bu araştırmalarda bebek doğmadan önce başlayan veya bebekliğin ilk aylarında uygulanan müdahale programlarının her zaman etkili olmadığı, ancak bebekler altı ayı doldurduktan sonra

başlatılan müdahale programlarının daha etkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada video-geribildirimine dayalı müdahale programlarının ($d = .44$), bu yöntemin kullanılmadığı programlara göre daha etkili olduğu da gösterilmiştir ($d = .31$).

Son olarak, Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn ve Juffer (2005) yönelim bozukluğu içeren bağlanmanın (disorganized attachment) sonuç değişkeni olduğu çalışmalarla yaptıkları meta-analiz çalışmasında (15 çalışma); (1) çocuklar 6 ayı doldurduktan sonra yapılan müdahale çalışmalarının, daha erken yapılan çalışmalara göre daha etkili olduğunu, (2) sadece duyarlı davranışlar üzerine odaklanan programların daha geniş odaklı programlara göre daha etkili olduğunu ve (3) programların çocukların risk grubundan seçildiği örneklemlerde ebeveynlerin risk grubundan seçildiği örneklemlere göre daha başarılı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca güvenli bağlanmayı arttırmaya yönelik müdahale programlarının etkilerinin karşılaştırıldığı raporda Doughty (2005) da, anne duyarlılığını arttırmaya yönelik (davranış odaklı) kısa vadeli programların, geniş kapsamlı uzun vadeli programlara göre daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Aşağıda ve Tablo 1’de bu programlardan birkaçına ve etkilerine kısaca değinilmiştir.

Heinicke ve arkadaşları (1999), ‘UCLA Aile Gelişim Projesi’ kapsamında annelere iki yıl süre ile çocuklarının ihtiyaçlarına zamanında ve doğru bir şekilde karşılık verme ve onların özerkliğini destekleme üzerine eğitim verilmiştir. Eğitim sonundaki değerlendirmelerde müdahale grubundaki annelerin kontrol grubundaki annelere göre çocuklarına karşı hem daha duyarlı oldukları hem de daha pozitif duygulanım göstermeye başladıkları bulunmuştur (Heinicke ve ark., 1999, Heinicke, Finean, Ponce ve Guthrie, 2001). Bunun yanı sıra bu annelerin, çocuklarına karşı daha az müdahaleci ve kısıtlayıcı oldukları ve çocukların özerkliğini ve bir görevi sürdürmelerini daha fazla destekledikleri görülmüştür. Benzer şekilde, ikinci yıl değerlendirmelerinde müdahale grubundaki annelerin eleştiri gibi zorlayıcı ve müdahaleci kontrol yerine övgü gibi özel kontrol stratejilerini daha fazla kullandıkları dikkat çekmiştir (Heinicke ve ark., 2001). Beklendiği gibi bu annelerin çocukları da kontrol grubundaki çocuklara nazaran daha fazla güvenli bağlanma örüntüsüne sahip, özerk ve görev odaklıdır (Heinicke ve ark., 1999; 2001). Tüm bu bulgulardan yola çıkarak anne-çocuk ilişkisine odaklanmanın annenin öz-yetkinliğini artırdığı, bu sayede anne ve çocuk arasında olumlu ilişkinin ve güvenli bağlanmanın arttığı ileri sürülebilir (Heinicke ve ark., 2001).

Genç yaşta çocuk sahibi olan ergen anneleri desteklemek amacıyla da çeşitli bağlanma-temelli programlar geliştirilmiştir. Anneliğe henüz hazır olmadıkları bu kritik dönemde desteğe en fazla ihtiyaç duyan riskli gruplardan biri de ergen annelerdir.

Tablo 1. Erken Dönem Destek Programlarının Uygulamaları ve Temel Bulgular

Araştırmacılar ve Yıl	Programın adı	Örneklem Sayısı ve Özellikleri	Temel Bulgular
Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F. ve van IJzendoorn, M. H. (1998)	VIPP ve VIPP-Zihinsel Temsil	<i>Sayısı:</i> 20 müdahale (10'u VIPP ve 10'u VIPP-Zihinsel Temsil), 10 kontrol <i>Özellikleri:</i> Güvensiz bağlanan anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu görülmüştür. Ancak gruplardaki çocuklar güvenli bağlanma açısından farklılaşmamıştır. Kaçıman bağlanmaya sahip annelerde VIPP programı daha etkili iken, kaygılı bağlanmaya sahip annelerde VIPP-Zihinsel Temsil programı daha etkili olmuştur.
Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Mesman, J., Alink, L. R. A. ve Juffer, F. (2008a)	VIPP- Duyarlı Disiplin	<i>Sayısı:</i> 66 müdahale, 64 kontrol <i>Özellikleri:</i> Dışavurum problem davranışı gösteren çocukların anneleri	<ul style="list-style-type: none"> Müdahalenin, DRD4 genetik alelleri taşıyan çocukların bazal kortizon seviyesini düşürmede etkili olduğu bulunmuştur.
Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Piljman, F. T. A., Mesman, J. ve Juffer, F. (2008b)	VIPP- Duyarlı Disiplin	<i>Sayısı:</i> 74 müdahale, 83 kontrol <i>Özellikleri:</i> Dışavurum problem davranışı gösteren çocukların anneleri	<ul style="list-style-type: none"> Müdahalenin, DRD4 genetik alelleri taşıyan çocukların dışavurum davranış problemlerini azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Bu etkinin özellikle duyarlı disiplin yöntemleri uygulayan annelerin çocuklarında daha güçlü olduğu gözlenmiştir.
Cassibba, R., van IJzendoorn, M. H., Coppola, G., Bruno, S., Costantini, A., Gatto, S., Elia, L. ve Tota, A. (2008)	VIPP-Zihinsel Temsil	<i>Sayısı:</i> 40 müdahale, 40 kontrol <i>Özellikleri:</i> Prematüre ve kronik rahatsızlığı olan çocukların anneleri	<ul style="list-style-type: none"> Çocuğun klinik durumuna bağlı olmaksızın, müdahale grubundaki güvensiz bağlanan annelerin, kontrol grubundaki güvensiz bağlanan annelere göre daha duyarlı oldukları ve çocuklarının daha güvenli bağlandığı bulunmuştur.
Cassidy, J., Woodhouse, S. S., Sherman, L. J., Stupica, B. ve Lejuez, C. W. (2011)	Güvenlik-Çemberi-Ev Görüşmesi (COS-HV4: Circle of Security-Home Visiting 4)	<i>Sayısı:</i> 85 müdahale, 87 kontrol <i>Özellikleri:</i> Düşük gelirli, çocukları duygusal bakımdan kırılmalı mizaca sahip olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin duygusal bakımdan kırılmalı mizaca sahip olan çocuklarının aynı gruptaki diğer çocuklara göre daha güvenli bağlandıkları görülmüştür.
Demircioğlu, H. ve Ömeroğlu, E. (2014)	Aile Eğitim Programı	<i>Sayısı:</i> 56 müdahale (28'i eğitici anne eğitimi, 28'i anneden anneye eğitim), 40 kontrol <i>Özellikleri:</i> Okulöncesi eğitim almamış, 6 yaşında çocuğu olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahalenin, annelerin problem çözme, iletişim, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve davranış kontrolü gibi aile işlevleri, çocuk yetiştirme tutumları ve özdeşim kurma üzerinde olumlu etkisi gözlenmiştir.
Elicker, J., Georgescu, O. ve Bartsch, E. (2008)	VIPP-Bakımverenler için	<i>Sayısı:</i> 4 müdahale <i>Özellikleri:</i> Merkezde bakımveren kişiler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahalenin, bakımveren kişilerin çocuklarla arasındaki olumlu ilişkiyi artırmada ve onlara yönelik müdahaleyi azaltmada etkili olduğu bulunmuştur.
Groeneveld, M. G., Vermeer, H. J., van IJzendoorn, M. H. ve Linting, M. (2011)	VIPP- Duyarlı Disiplin-Bakımverenler için (VIPP-CC: Child care)	<i>Sayısı:</i> 24 müdahale, 24 kontrol <i>Özellikleri:</i> Evde bakımveren kişiler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki bakımverenlerin, kontrol grubundaki bakımverenlere göre genel çocuk-bakım kalitesinde daha fazla artış gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca duyarlı bakım ve sınır koymaya yönelik olumlu tutumlarında da daha fazla artış olduğu gözlenmiştir. Ancak bu iki gruptaki bakımverenler gözlemlenen duyarlılık açısından farklılaşmamıştır.

Tablo 1 (devam). Erken Dönem Destek Programlarının Uygulamaları ve Temel Bulgular

Araştırmacılar ve Yıl	Programın adı	Örneklem Sayısı ve Özellikleri	Temel Bulgular
Hodes, M. W., Meppelder, H. M., Schuengel, C. ve Kef, S. (2014)	VIPP- Duyarlı Disiplin-Öğrenme güçlüğü çekenler için (VIPP-LD: Learning difficulties)	<i>Sayısı:</i> 36 müdahale, 17 uygulayıcı <i>Özellikleri:</i> Öğrenme güçlüğü çeken anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahalenin, annelerin programın etkisine daha açık hale gelmesinde ve uygulamayı kolaylaştırmasında olumlu etkisi gözlenmiştir. Ayrıca müdahalenin anne stresini azaltmada da etkili olduğu bulunmuştur.
Heinicke, C. M., Fineman, N. R., Ruth, G., Recchia, S. L., Guthrie, D. ve Rodning, C. (1999) Heinicke, C. M., Fineman, N. R., Ponce, V. A. ve Guthrie, D. (2001)	UCLA Aile Gelişim Projesi (Family Development Project)	<i>Sayısı:</i> 31 müdahale, 33 kontrol <i>Özellikleri:</i> 17 yaşından küçük, yeterli sosyal destek alamayan, tek çocuğu olan, sağlık sorunu olmayan ve risk içeren koşullara sahip anneler	<ul style="list-style-type: none"> Birinci yıl sonunda, müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı oldukları ve daha fazla pozitif duygulanım gösterdikleri bulunmuştur. Ayrıca bu annelerin çocuklarına karşı daha az müdahaleci ve kısıtlayıcı oldukları, çocukların özerkliğini ve bir görevi sürdürmelerini daha fazla destekledikleri görülmüştür. İkinci yıl sonunda ise, müdahale grubundaki annelerin kontrol grubundaki annelere göre eleştiri gibi zorlayıcı ve müdahaleci kontrol yerine övgü gibi sözel kontrol stratejilerini daha fazla kullandıkları, çocuklarının da kontrol grubundaki çocuklara nazaran daha fazla güvenli bağlanma örüntüsüne sahip, özerk ve görev odaklı olduğu görülmüştür.
Juffer, F., Hoksbergen, R. A. C. Riksen-Walraven, J. M. A. ve Kohnstamm, G. A. (1997)	VIPP	<i>Sayısı:</i> 60 müdahale, 30 kontrol <i>Özellikleri:</i> Evlad edinmiş anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu ve çocuklarının daha fazla güvenli bağlanma ve keşif yetkinliği gösterdiği bulunmuştur.
Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2005)	VIPP	<i>Sayısı:</i> 130 aile <i>Özellikleri:</i> Evlad edinmiş anneler (90 anne), hem evlat edinmiş hem de biyolojik çocuğu olan anneler (40 anne)	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu ve çocuklarının daha az yönelik bozukluğu içeren bağlanmaya sahip oldukları görülmüştür.
Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D. ve Bekman, S. (2001)	Erken Destek Projesi (TEEP: Turkish Early Enrichment Project)	<i>Sayısı:</i> 255 aile 90 müdahale, 165 kontrol <i>Özellikleri:</i> Düşük gelir ve düşük eğitilmiş bölgelerde yaşayan 3-5 yaş aralığında çocuğu olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre çocuklarına daha fazla ilgili gösterdiği, onların bilişsel gelişimini destekleyen etkileşimlerde bulunduğu ve olumlu disiplin yöntemleri kullandığı bulunmuştur. Müdahale grubundaki çocukların ise, kontrol grubundaki çocuklara göre daha az saldırgan ve bağımlı olduğu, özsayıgıllarının, bilişsel beceri ve okul başarılarının da daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.
Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D. ve Bekman, S. (detaylı bilgi için bkz. Kartal, 2007; Temel, 2003)	AÇEP (Anne-Çocuk Eğitim Programı)	<i>Sayısı:</i> 102 müdahale, 115 kontrol <i>Özellikleri:</i> Sosyal ve ekonomik yönden olumsuz koşullarda yaşayan, anasınıfına gitmeyen 6 yaşında çocuğu olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki çocukların, kontrol grubundaki çocuklara göre sözel ve sayısal becerilerinin daha fazla geliştiği bulunmuştur. Müdahale grubundaki annelerin ise, kontrol grubundaki annelere göre kendilerini daha iyi anne, daha iyi eş ve daha iyi birey olarak algıladıkları görülmüştür.
Kalinauskienė, L., Cekuoliene, D., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F. ve Kuskovskaja, I. (2009)	VIPP	<i>Sayısı:</i> 26 müdahale, 28 kontrol <i>Özellikleri:</i> Düşük duyarlılığa sahip anneler	<ul style="list-style-type: none"> Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu bulunmuştur. Ancak bu iki gruptaki çocuklar güvenli bağlanma açısından farklılaşmamıştır.

Tablo 1 (devam). Erken Dönem Destek Programlarının Uygulamaları ve Temel Bulgular

Araştırmacılar ve Yıl	Programın adı	Örneklem Sayısı ve Özellikleri	Temel Bulgular
Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., ve van IJzendoorn, M. H. (2006a)	VIPP ve VIPP-Zihinsel Temsil	<i>Sayısı:</i> 54 müdahale (28'i VIPP ve 26'sı VIPP-Zihinsel Temsil), 27 kontrol <i>Özellikleri:</i> Güvensiz bağlanan anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu bulunmuştur. • Ancak bu iki gruptaki çocuklar güvenli bağlanma açısından farklılaşmamıştır. • Müdahalenin olumlu etkisi, duygusal bakımdan kırılmalı mizaca sahip olan çocuklar ve annelerinde daha fazla gözlenmiştir.
Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., van IJzendoorn, M. H., Mangelsdorf, S. C. ve Zevalking, J. (2006b)	VIPP ve VIPP-Zihinsel Temsil	<i>Sayısı:</i> 54 müdahale (28'i VIPP ve 26'sı VIPP-Zihinsel Temsil), 27 kontrol <i>Özellikleri:</i> Güvensiz bağlanan anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı oldukları ve çocuklarının daha az dışavurum problem davranışı gösterdikleri görülmüştür. • Ancak bu iki gruptaki çocuklar güvenli bağlanma ve içavurum problem davranışları açısından farklılaşmamıştır.
Letourneau, N. (2001). Letourneau, N., Drummond, J., Fleming, D., Kysela, G., McDonald, L. ve Steward, M. (2001)	İlgi-Bakım Programı (The Keys to Caregiving Program)	<i>Sayısı:</i> 13 müdahale, 11 kontrol <i>Özellikleri:</i> 13-19 yaşları arasında ilk kez hamile kalan, hamileliği süresince alkol ve ilaç kullanmamış genç anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu ve çocuklarının sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini destekleyen aktivitelere daha fazla katıldığı görülmüştür
Marvin, R., Cooper, G., Hoffman, K., ve Powell, B. (2002)	Güvenlik-Çemberi (COS: Circle of Security)	<i>Sayısı:</i> 75 aile	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin çocuklarının daha güvenli bağlandığı gözlenmiştir.
Moran, G., Pederson, D. R. ve Krupka, A. (2005)	Ev-temelli müdahale programı	<i>Sayısı:</i> 99 aile <i>Özellikleri:</i> 20 yaşından küçük olup, sağlıklı çocuğa sahip genç anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı olduğu ve çocuklarının daha güvenli bağlandığı gözlenmiştir.
Negrão, M., Pereira, M., Soares, I. ve Mesman, J. (2014)	VIPP-Duyarlı Disiplin	<i>Sayısı:</i> 22 müdahale, 21 kontrol <i>Özellikleri:</i> Düşük sosyoekonomik düzeydeki aileler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahalenin, ebeveynlik ve çocuk davranışının yanı sıra aile içi ilişkilerde de olumlu etkisi gözlemlenmiştir.
Poslawsky, I. E., Naber, F. B. A., Bakermans-Kranenburg, M. J., De Jonge, M. V., van Engeland, H. ve van IJzendoorn, M. H. (2014)	VIPP- Otizm (VIPP-AUTI: Autism)	<i>Sayısı:</i> 40 müdahale, 38 kontrol <i>Özellikleri:</i> Otistik çocukları olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre çocuk bakımında daha fazla yetkinlik, çocuğun özerkliğine ve keşif davranışına ise daha fazla saygı gösterdiği bulunmuştur.
Stein, A., Woolley, H., Senior, R., Hertzmann, L., Lovel, M., Lee, J., Cooper, S., Wheatcroft, R., Challacombe, F., Patel, P. ve Nicol-Harper, R. (2006)	VIPP	<i>Sayısı:</i> 38 müdahale, 39 kontrol <i>Özellikleri:</i> Yeme bozukluğu olan anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre çocuklarıyla daha ilgili oldukları ve çocuğun işaretlerine daha uygun şekilde karşılık verdikleri gözlenmiştir. • Müdahalenin yemek sırasında yaşanan çatışmayı azaltmada ve çocuğun özerkliğini desteklemede de etkili olduğu bulunmuştur.

Tablo 1 (devam). Erken Dönem Destek Programlarının Uygulamaları ve Temel Bulgular

Araştırmacılar ve Yıl	Programın adı	Örneklem Sayısı ve Özellikleri	Temel Bulgular
Van Zeijl, J., Mesman, J., van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., Stolk, M. N. ve ark. (2006)	VIPP- Duyarlı Disiplin	<i>Sayısı:</i> 120 müdahale, 117 kontrol <i>Özellikleri:</i> Dışavurum problem davranışı gösteren çocukların anneleri	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre duyarlı davranış ve disipline yönelik daha olumlu tutumlara sahip oldukları ve olumlu disiplin yöntemlerini daha fazla kullandıkları bulunmuştur. • Ancak bu iki gruptaki anneler gözlemlenen duyarlılık ve olumsuz disiplin yöntemleri kullanımı bakımından farklılaşmamıştır. • Müdahalenin olumlu etkisi, evliliklerinde ve günlük hayatta sorun yaşayan ailelerin çocuklarında daha fazla gözlenmiştir.
Yagmur, S., Mesman, J., Malda, M., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Ekmekci, H. (2014)	VIPP- Duyarlı Disiplin-Türk Göçmenler için (VIPP-TM: Turkish minority)	<i>Sayısı:</i> 36 müdahale, 40 kontrol <i>Özellikleri:</i> Çocuklarında dışavurum problem davranışı görülen, Hollanda'da yaşayan Türk göçmen anneler	<ul style="list-style-type: none"> • Müdahale grubundaki annelerin, kontrol grubundaki annelere göre daha duyarlı ve daha az müdahaleci oldukları bulunmuştur. • Ancak bu iki gruptaki anneler duyarlı disiplin açısından farklılaşmamıştır.

Bu annelerin yüksek düzeyde stres yaşamalarına karşın yeterli sosyal destek alamamaları, onların ebeveynlik becerilerini ve çocuklarıyla ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir (Irvine, Bradley, Cupples ve Boohan, 1997; Letourneau, Steward ve Barnfather, 2004). Örneğin, geçmiş çalışmalarda ergen annelerin yetişkin annelere göre çocuklarına karşı daha az duyarlı oldukları, onlara karşı daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları ve onlarla daha az vakit geçirdikleri görülmüştür. Bunun yanısıra ergen annelerin çocuklarına daha fazla kısıtlama getirdiği ve cezaya başvurdukları bulunmuştur (Culp, Culp, Osofsky ve Osofsky, 1991; Garcia Coll, Hoffman, van Houten ve Oh, 1987). Bu annelerin çocuklarında güvensiz bağlanma örüntüsü daha yaygın olarak görülmektedir (Moran, Pederson ve Krupka, 2005). Bu bulgular ışığında, ergen annelerin çocuklarıyla daha kaliteli bir ilişki kurmasını ve daha duyarlı olmasını sağlamak amacıyla çeşitli destek ve müdahale programları geliştirilmiştir (örn., Letourneau, 2001; Letourneau ve ark., 2001; Moran ve ark., 2005).

Bu programların birinde (*The Keys to Caregiving Program*) altı ev ziyaretiyle eğitim verilen annelerin, sadece sosyal destek verilen kontrol grubu annelerine göre, daha duyarlı olduğu ve çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini destekleyen aktivitelere daha fazla katıldığı görülmüştür (Letourneau, 2001; Letourneau ve ark., 2001). Ancak bu çalışmada sadece son test ölçümlerinin alınması (öntest ve izleme ölçümlerinin alınmaması) hem eğitim öncesi olası grup farklılıkları hem de olumlu etkilerin kalıcılığı hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Bunun yanısıra, ergen annelerin araştırmayı yarıda bırakmaları nedeniyle örneklem sayısının az oluşu ve eğitimin çocuk üzerindeki etkisine bakılmaması

da bu araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır (Letourneau, 2001; Letourneau ve ark., 2001). Ergen annelerle yapılan başka bir çalışmada ise sekiz ev ziyaretiyle annelere çocuklarıyla etkileşimlerinin yer aldığı videolar izlettirilerek, çocuklarının davranışlarını gözleme becerisinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Hem uygulama sonrası hem de izleme değerlendirmelerinde verilen eğitimin ergen annelerin duyarlılığı ve çocukların güvenli bağlanması üzerinde gözlenen olumlu etkisinin uzun süreli olduğu bulunmuştur (Moran ve ark., 2005). Tüm bu bulgular, Türkiye'nin bazı bölgelerinde de yaygın olarak gözlenen henüz hazır olmadan erken yaşta çocuk sahibi olmuş ergen annelere verilecek erken dönem desteğinin, hem annelik becerisini geliştirmede hem de güvenli bağlanmayı arttırmada önemli etkiye sahip olduğuna işaret eder.

Bağlanma-temelli bir başka program ise Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) *'güvenli üs'* ve *'güvenli sığınak'* kavramlarından yola çıkılarak geliştirilen, annelerin çocuğun bağlanma ve keşif ihtiyaçlarını gözleyebilme, ayırt edebilme ve bu ihtiyaçlara duyarlı karşılık verebilme becerisini artırmayı amaçlayan "Güvenlik-Çemberi" (*Circle of Security*) isimli müdahale programıdır (Marvin, Cooper, Hoffman ve Powell, 2002). Daha önce de belirtildiği üzere annelerin özellikle çocukları stres altındayken onlara kaliteli bakım ve destek vererek *'güvenli sığınak'* oluşturması, bunun yanısıra çocukları merak duygusuyla etrafı keşfederken onlara *'güvenli üs'* olmaları optimal çocuk gelişimi için önem arz eder (bkz. Sümer, 2012). Bu doğrultuda geliştirilen 'Güvenlik-Çemberi' programında annelere, bireysel video geribildirim yoluyla çocukların yakın temas ve keşif ihtiyaçları arasındaki farklılıkları ve bu ihtiyaçlara duyarlı bir şekilde

karşılık verilmemesinin ilişkiyi nasıl etkileneceği anlatılır. Bunun için çocukların farklı ihtiyaç ve beklentilerini ifade eden resimlerden (örn., ‘çocuğun anneden uzaklaşması’) ve açıklamalardan (örn., ‘Benim keşfimi desteklemene ihtiyacım var’) yararlanılır. Bireysel ve grup olarak verilen 20 haftalık eğitiminin sonunda, 75 anne-çocuk çiftinde güvenli bağlanma örüntüsünde artma gözlenmiştir (Marvin ve ark., 2002). Güvenlik-Çemberi programının daha sonraki yıllarda yapılan kısa süreli (4 haftalık) uygulamalarında ise, eğitim verilen grupta yer alan annelerin duygusal bakımdan kırılgan mizaca sahip olan çocuklarının aynı gruptaki diğer çocuklara göre daha güvenli bağlandıkları görülmüştür (Cassidy, Woodhouse, Sherman, Stupica ve Lejuez, 2011). Bu sonuç, duygusal bakımdan hassas olan çocukların olumlu ve olumsuz çevrenin etkisine diğer çocuklara göre daha açık olduklarının ileri sürüldüğü “ayırıcı yatkinlik hipotezini” (differential susceptibility) destekler niteliktedir (Belsky, Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn, 2007).

Yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu pek çok çalışma ile gösterilmiş olan bağlanma-temelli bir diğer program ise olumlu ebeveynlik davranışlarını artırmaya yönelik olarak geliştirilmiş kısa ve davranış odaklı video-geribildirmeye dayalı müdahale programıdır (VIPP; Juffer, 1993; Juffer ve ark., 2008c). Bağlanma kuramı temelinde Juffer ve arkadaşları (1993; 2008c) tarafından geliştirilen bu program bireysel geribildirimler vererek ilgi-bakım veren kişinin (annenin) duyarlı davranışlarını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu program ilk olarak çocuklarını evlat edinen anneler için geliştirilmiştir (Juffer, 1993). Daha sonra Leiden Üniversitesi, Çocuk ve Aile Çalışmaları Merkezi’nde yapılan çalışmalar sonucunda son halini almıştır (Juffer ve ark., 2008c). Daha sonraki yıllarda bu program, güvensiz bağlanan annelerin zihinsel temsillerini değiştirmek (*VIPP- Zihinsel Temsil*) ve çocukların dışavurum problemlerini azaltmak (*VIPP-Duyarlı Disiplin*) amacıyla farklı temalar da eklenerek yaygın bir şekilde uygulanmıştır (Juffer, Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn, 2008b). Program, kısa süreli ve detaylı olarak yapılandırılmış temalı dört ev görüşmesinden oluşmaktadır. Görüşme sırasında annelerden bebekleriyle günlük faaliyetlerini her zaman olduğu gibi yürütmeleri istenmekte (oyun, yemek yeme vb.) ve anne-çocuk arasındaki tüm etkileşimler kısa süre için (10 ila 30 dakika) video kaydına alınmaktadır. Araştırmacı etkinliklere katılmamakta, görüşme bittikten sonra video kaydını baştan sonra yalnız izlemek ve bir sonraki görüşmede anne ile tartışmak/görüşmek üzere önceki görüşmenin temasına uygun yorumlar hazırlamaktadır.

Görüşmelerde işlenen temalar sırasıyla şu şekildedir; (1) ‘Çocuğun keşif davranışları ile bağlanma davranışları arasındaki denge’: Bu temada amaçlanan anne-çocuğun keşif ve bağlanma davranışları arasındaki

farklılıkları göstermektir. (2) ‘Çocuk için konuşmak’: Bu temanın amacı annenin çocuktan gelen sinyalleri doğru bir şekilde algılamasını sağlamaktır. (3) ‘Duyarlı zinciri: çocuğun işareti → annenin karşılığı → çocuğun tepkisi’: Bu temada anneye çocuktan gelen sinyallerle doğru, hızlı ve yerinde cevap vermesinin önemi ve sonuçları hakkında farkındalık oluşturulması hedeflenmektedir. (4) ‘Duyguların paylaşımı’: Bu son temanın hedefi anneye çocuğun duygularına doğru bir şekilde karşılık verebilmeyi öğretmektir. Görüşmelerde ele alınan ilk iki tema çocuğun davranışı, son iki tema ise annenin çocuğa karşı davranışı odaklıdır. Bu programda çocuğun davranışlarını ve kendisinin tepkilerini izleyen anneye bu dört tema üzerinden bireysel geribildirimler verilir. Bu yolla annenin olumlu ebeveynlik davranışları geliştirmesi ve farkındalık kazanması sağlanır. Bunun yanı sıra anneye, duyarlı ebeveynlik davranışları konusunda bilgilendirici, yapılandırıcı ve eğitici ödevler ve broşürler de verilmektedir (Juffer ve ark., 2008b).

Güvensiz bağlanan annelerin zihinsel temsillerini değiştirmek amacıyla geliştirilen *VIPP- Zihinsel Temsil* programında yukarıda belirtilen duyarlı temalarına ilaveten anne ile kendi çocukluk dönemi yaşantılarına ve erken dönem bağlanma temsilleri tartışılmaktadır. Bu sayede daha güvenli bağlanma temsilleri geliştirmeleri sağlanır (Juffer ve ark., 2008b). Çocukların dışavurum problemlerini azaltmak amacıyla geliştirilen *VIPP-Duyarlı Disiplin* programında ise yukarıda belirtilen duyarlı temalarına ilaveten anneler zorlayıcı olmayan, duyarlı disiplin yöntemleri konusunda bilgilendirilir (Juffer, Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn, 2008a). Bu yöntemler: (1) Değişimi önceden bildirme (örn., “2 dakika içinde...”), (2) Çocuğa aktif görev verme (örn., “Oyuncakları toplamada bana yardım etmek ister misin?”), (3) Empati kurma (örn., “Senin için çok zor biliyorum.”), (4) Alternatif sunma (örn., “Bunu alamazsın; ama şunu alabilirsin.”), (5) Erteleme (örn., “Bunu şimdi alamazsın; ama daha sonra alabilirsin.”), (6) Dikkat dağıtma, (7) Açıklama yapma, (8) Olumsuz davranışı görmezden gelme, (9) Olumlu davranışı pekiştirme ve (10) Duyarlı mola zamanıdır. Dört temalı görüşmenin sonunda ayrıca babanın da davet edildiği ve tüm temaların üzerinden tekrar geçildiği iki görüşme daha yapılmaktadır (Juffer ve ark., 2008a).

Geçmiş çalışmalar, bu programın anne duyarlılığı ve güvenli bağlanma üzerindeki olumlu etkisini görgül bulgularla desteklemektedir. Programın olumlu etkisi; güvensiz bağlanan annelerde (Bakermans-Kranenburg, Juffer ve van IJzendoorn, 1998; Klein-Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer, ve van IJzendoorn, 2006a; Klein-Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer, van IJzendoorn, Mangelsdorf, ve Zevalkink, 2006b), duyarlı annelerde (Kalinauskiene ve ark., 2009), yeme bozukluğu olan annelerde (Stein ve ark., 2006), öğrenme

güçlüğü çeken annelerde (Hodes, Meppelder, Schuengel ve Kef, 2014), evlat edinmiş annelerde (Juffer, Hoksbergen, Riksen-Walraven, ve Kohnstamm, 1997; Juffer, Bakermans-Kranenburg ve van IJzendoorn, 2005), dışavurum problemleri olan çocukların annelerinde (van Zeyl ve ark., 2006), otistik çocukları olan annelerde (Poslawsky ve ark., 2014) ve prematüre ve kronik rahatsızlığı olan çocukların annelerinde (Cassibba ve ark., 2008) ve düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerde (Negrao, Pereira, Soares ve Mesman, 2014) gösterilmiştir. Annelerin yanı sıra programın olumlu etkisi evde ve merkezde bakımveren kişilerde de görülmüştür (Elicker, Georgescu ve Bartsch, 2008; Groeneveld, Vermeer, van IJzendoorn ve Linting, 2011).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, video-geribildirime dayanan bu programın her çocuğu aynı şekilde etkilemediği, mizaç ve genetik özelliklerine göre etkisinin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayırıcı yatkınlık hipotezine göre (Belsky ve ark., 2007) genetik olarak örselenmeye daha yatkın olan çocuklar, hem olumsuz hem de destekleyici ebeveynliğin etkisine daha açıktır (bkz. Sümer, 2012). Bu hipotezi destekler nitelikte, araştırma bulguları DRD4 genetik alelleri taşıyan ya da duygusal bakımdan kırılğan mizaca sahip olan çocuklarda bu programın olumlu etkisinin daha fazla olduğunu göstermiştir (Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Mesman, Alink ve Juffer, 2008a; Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Piljman, Mesman ve Juffer, 2008b; Klein Velderman ve ark., 2006a). Kısacası, bu program hem risk altında olan çocuklu ailelere bir destek hem de sorunlu (örn. dışavurum problemleri) ya da mizaç ve genetik özellikleri bakımından hassas çocuğu olan ebeveynler için bir müdahale programı olarak da uygulanabilmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere yüksek etki gücüne sahip bu programın özellikle nüfusun %18'inin yoksulluk sınırının altında yaşadığı ülkemizde (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009) uygulanması gelecek nesillerin sağlıklı gelişimi adına önem arz etmektedir. Ancak ülkemizde henüz bağlanma temelli bir müdahale ve/ya destek programı geliştirilmemiştir. Halihazırda yürütülmekte olan geniş çaplı bir TÜBİTAK projesi kapsamında ebeveyn duyarlılığını artıran bu programın Türkiye'ye uyarlanması ve etkisinin görgül olarak sınanması amaçlanmaktadır (Sümer ve ark., 2015). Yakın zamanda Hollanda'da yapılan bir çalışma, bu programın göçmen Türk annelerinde etkili olduğunu göstermiştir (Yağmur, Mesman, Malda, Bakermans-Kranenburg ve Ekmeççi, 2014). Söz konusu çalışma ise, Türkiye'de yapılacak bağlanma temelli ilk müdahale programı olması açısından öncü niteliğindedir. Bu programın başta ebeveynler olmak üzere uygulama alanında çalışan pek çok psikolog, danışman, sosyal hizmet uzmanı, eğitimci ve ilgili sağlık çalışanlarına güvenli bağlanma ve buna

uygun ebeveynlik tutum ve davranışları konusunda işlevsel bir kaynak oluşturması amaçlanmaktadır (Sümer ve ark., 2015).

Tartışma

Yaşamın ilk üç yılı sosyal ve duygusal becerilerin gelişmesi bakımından en kritik dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde çocuğun anne ile kurduğu ilişkinin kalitesi, onun bebelikten başlayarak tüm yaşamı boyunca duygusal ve sosyal gelişimini etkiler. Bu nedenle, erken dönemde olumlu ebeveyn davranışlarını artırmaya yönelik destek ve müdahale programlarının geliştirilmesi ve uygulanması toplum ve ülke yararı bakımından öncelikli önem arz etmektedir. Bu derlemede esas olarak amaçlanan, bağlanma-temelli geliştirilmiş erken dönem müdahale ve destek programlarının önemi ve etkisine değinmektir. Genel anlamda hangi tür programların anne duyarlılığı ve çocukların optimum gelişimi üzerinde daha etkili olduğu ve bu etkinin farklı örneklemelere genellenebilirliği tartışılmaktadır. Bu sayede ileride geliştirilmesi planlanan programların daha etkili olabilmesi için gerekli özellikleri belirleyerek araştırmacılara ve uygulayıcılara yararlı bir kaynak sağlamaktır. Ülkemizde olumlu ebeveynliği artıran programların oldukça az sayıda olduğu düşünülürse, özellikle sosyoekonomik bakımdan dezavantajlı konumdaki ailelere yönelik hem destek hem de müdahale programına ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuğa yüksek değer verilen toplumumuzda, başta dezavantajlı kesimler olmak üzere toplumun tüm sosyal kesimlerindeki annelere erken dönemde duyarlılık davranışı kazandırılmasının insana yatırım bakımından sosyal sermayeye önemli katkısı olacaktır.

Erken dönem müdahalenin önemini vurgulayan Allen (2011) tarafından hazırlanan raporda belirtildiği gibi, toplumdaki pek çok sosyal sorun aslında çocukların hızlı gelişim gösterdikleri bu kritik yıllarda yeterli desteği alamamalarından kaynaklanmaktadır. Erken dönemde yapılacak sistematik ve etkili desteğin olumlu sonuçları başta bilişsel ve fiziksel gelişim olmak üzere, okul başarısından ileri yıllarda daha iyi iş olanaklarına, verimliliğin artması ve sağlık giderlerinin azalması gibi pek çok sosyal ve ekonomik alanda kendini gösterir (Allen, 2011; Sandler ve ark., 2011). Olumlu sosyal ve duygusal becerilerin erken dönemde kazanılması yaşam boyu kullanılan değerli bir özkaynak olarak çocuğu okula, iş hayatına, sağlıklı kişilerarası ilişkilere ve ebeveynliğe hazırlamaktadır. Batı ülkelerinde yapılan araştırmalar, sosyal ve duygusal yetkinliği artırmaya yönelik destek programlarının, çocuklardaki davranış problemlerini, okulu bırakma ve suça karışma oranlarını azaltarak, sağlık giderlerinden tasarruf ettirerek ülke ekonomisine yarar sağladıklarını göstermiştir (Allen, 2011; Sandler ve ark., 2011). Diğer bir ifadeyle, bu programlar sadece

çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini değil, toplumun ve ülkenin refahını da dolaylı olarak etkileyen, özkaynakları ve sosyal kapitalini güçlendiren temel araçlardır.

Erken dönem özelliklerini dikkate alan araştırmacılar ve uygulayıcılar hem bakım veren kişinin duyarlılığını hem de çocukların güvenli bağlanmasını ve başarılı duygu düzenleme davranışlarını güçlendiren müdahale ve iyileştirme çalışmaları geliştirmişlerdir (örn., Juffer ve ark., 2008d; Sandler ve ark., 2011; Watson ve ark., 2005). Bağlanma temelli müdahale programları hedef kitlesi, zamanlaması, süresi, içeriğinin yoğunluğu ve odak noktasına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak, son yıllarda yapılan meta-analiz çalışmaları kısa vadeli ve davranış odaklı müdahale programlarının anne duyarlılığını ve güvenli bağlanmayı arttırmada daha etkili olduğuna dair çok güçlü kanıtlar sunmuştur. Müdahale programlarının genellikle uzun süreli ve maliyetli olması dikkate alındığında bağlanma-temelli müdahale programların kısa sürede daha etkili olması önemli bir avantaj olarak değerlendirilmelidir.

Bu araştırmalarda dikkati çeken diğer bir unsur, erken dönem olumlu gelişimi artırmaya yönelik destek ve müdahale programlarının büyük çoğunluğunun sadece Batı ülkelerinde geliştirilmiş ve uygulanmış olmasıdır (bkz. Juffer ve ark., 2008d; Sandler ve ark., 2011; Watson ve ark., 2005). Diğer bir ifadeyle, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Hollanda ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde erken dönemde uygulanan çok sayıda müdahale ve destek çalışması mevcuttur. Ancak gelişmekte olan ülkelerde durum biraz farklıdır. Örneğin, Türkiye'deki mevcut erken dönem destek ve müdahale uygulamaları çok sınırlı sayıdadır ve çok küçük bir toplum kesimine ulaşabilmektedir (detaylı bilgi için bkz. Temel, 2003).

Erken dönem olumlu gelişimi artırmaya yönelik destek programı (Erken Destek Projesi) ülkemizde ilk kez 1982 yılında Kağıtçıbaşı ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Kağıtçıbaşı, Sunar ve Bekman, 2001). Düşük gelir ve düşük eğitilmiş bölgelerde yaşayan 3-5 yaş aralığında çocuğu olan annelerin çocuk gelişimi konularında aldıkları eğitim sonrasında daha duyarlı oldukları ve çocuklarıyla etkili iletişim kurdukları; çocuklarının ise olumlu sosyal ve bilişsel gelişim göstererek, yüksek okul başarıları sergiledikleri kaydedilmiştir. Erken Destek Projesinin olumlu etkisinin ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde de sürmesi, sadece çocuk odaklı ve bilişsel gelişime yönelik değil; çocuğun yaşadığı çevreye de müdahale eden bir program olmasının sonucudur (Kağıtçıbaşı, 2007; Kağıtçıbaşı, Cemalcılar ve Baydar, 2009; Kağıtçıbaşı, Sunar, Bekman, Baydar ve Cemalcılar, 2009).

Daha sonraki yıllarda Erken Destek Projesi verilerinin ışığıyla Kağıtçıbaşı ve arkadaşları, süresi ve yo-

ğunluğu daha az olan ev merkezli Anne-Çocuk Eğitim Programını geliştirmiştir (AÇEP; Kartal, 2007; Temel, 2003). Bu program uzun bir süre AÇEV bünyesinde sosyal ve ekonomik yönden olumsuz koşullarda yaşayan ve anasınıfına gitmeyen 6 yaş çocukları ve annelerine uygulanmıştır. Değerlendirme çalışmaları eğitim alan annelerin çocuklarının sözel ve sayısal becerilerinin geliştiğini göstermiştir (Kartal, 2007; Temel, 2003). Ayrıca bu annelerin kendilerini daha iyi bir eş, anne ve birey olarak algıladıkları görülmüştür. Okulöncesi dönemde verilen bu eğitimin ileriki yıllarda çocukların okula daha kolay uyum sağlaması, okula devamı ve yüksek okul başarısına katkı sağlayacağı düşünülebilir. Bu anlamda programın bilişsel gelişimi destekleyen kısa süreli sonuçlarının yanısıra uzun süreli olumlu sonuçları da öngörülebilir (Kartal, 2007).

Türkiye'de son yıllarda uygulanmış destek programlarına bakıldığında bunların büyük çoğunluğunun okulöncesi dönem çocukların annelerine ebeveynlik desteği sağlamak amacıyla uygulandığı görülmektedir (bkz. Demircioğlu ve Ömeroğlu, 2014; Temel, 2003). Bunlardan biri, eğitici anne eğitimi ve anneden anneye eğitim yaklaşımları kullanılarak çocuğu 6 yaşında ve okulöncesi eğitim almamış annelere verilen 16 haftalık ebeveynlik eğitimidir (Demircioğlu ve Ömeroğlu, 2014). Bu eğitimin annelerin problem çözme, iletişim, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve davranış kontrolü gibi aile işlevleri, çocuk yetiştirme tutumları ve özdeşim kurma üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmiştir. Erken dönemde olumlu katkılar yapan benzer programların başarıya ulaşması için kitlesel destek programlarının yanı sıra, ülkemizde bireysel (video) geri-bildirim dayalı bağlanma temelli programlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Juffer ve arkadaşlarının geliştirdiği kısa süreli ve davranış odaklı video-geribildirimli müdahale programının Türkiye kültürüne uyarlanması (Sümer ve ark., 2015) bu anlamda atılacak önemli bir adımdır. En baştan bir program geliştirip etkisini test etmek hem zaman hem de kaynak açısından masraflı bir iştir, ancak daha önceden geliştirilmiş ve etkisi pek çok çalışma ile gösterilmiş programların hedef kitleye uygun şekilde değiştirilerek sunulması hem uygulanabilirliği hem de bilgi birikimini artırma açısından yarar sağlar (Poortinga, 2013).

Türkiye'de ilk kez uygulanacak olan bu program özellikle bağlanma kuramının kültürel geçerliliğinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu noktada, kültüre "uygun" veya "duyarlı" bir müdahale programı geliştirebilmek için araştırmacıların ve uygulayıcıların özellikle dikkat etmesi gereken dört temel unsurdan bahsetmek gerekir (Baydar, 2013). Kültüre göre farklılık gösterebilecek bu temel unsurlar; müdahalenin seçilen hedefleri (örn., aile, akran ya da okul), seçilen sonuçları (örn., bilişsel, sosyal ya da duygusal gelişim), bu ikisini birbirine bağlayan nedensel süreçle ilgili varsayımlar

(örn., çocuklukta davranış sorunlarına yol açan süreçler) ve müdahale sürecinin (örn., programın yöntemi, uygulayan kişiler ya da mekan) kabul edilebilirliğidir. Ancak bu temel unsurların kültürle uyumu dikkate alındığında bir programın belli bir sosyokültürel bağlamda uyarlanabilirliği ve etkililiği değerlendirilebilir (Baydar, 2013).

Daha önce de belirtildiği üzere ebeveyn duyarlılığının belirleyici özelliği Türkiye ve benzeri toplulukçu ya da ilişkisel kültürlerde çocuğun örtük işaretlerini doğru okumak, doğru tahmin etmek ve bunlara uygun tepki vermektir (Sümer, 2012). Bu doğrultuda ülkemizde uyarlanacak olan bir programın kültüre özgü ebeveyn davranışları esas alınarak tasarlanması, uygulanması ve etkisinin test edilmesi gerekmektedir. Örneğin, annelerin çocuğunun örtük işaretlerini doğru gözleme, yorumlama ve bunlara uygun tepki verme becerilerini artırma ya yönelik girişimler güvenli bağlanmayı artırmada daha etkili olabilir. Bunun yanı sıra Kağıtçıbaşı'nın (2007) "psikolojik/duygusal bağlılık modelinde" belirttiği gibi kentleşme ile değişen yaşam tarzı ile birlikte toplumumuzda özellikle gelişmiş kentsel kesimde yaşayan anne babalar için çocuklarının özerk ve aynı zamanda ailesine duygusal anlamda yakın ve bağlı bir birey olarak yetişmesi önem kazanmıştır. Ayrıca Türkiye ve benzeri toplulukçu ya da ilişkisel kültürlerde çocuklar anne baba kontrolünü bireyci toplumlarda olduğu gibi olumsuz değil; düzenleyici, açıklayıcı, sevgi ve şefkat içeren olumlu bir ebeveyn davranışı olarak algılamaktadır (bkz. Kağıtçıbaşı, 2012). Örneğin, Türkiye örneğinde yapılan bir çalışmada Batı ülkelerinde "aşırı koruma" olarak görülebilecek bazı kontrol davranışlarının çocuklar tarafından ilgi ve yakınlık göstergesi olarak algılandığı ve olumsuz etkisinin bulunmadığı gösterilmiştir (Sümer ve Kağıtçıbaşı, 2010). Buradan yola çıkarak sosyokültürel ortama uygun olarak çocuğun keşfini destekleyen, düzenleyici ve açıklayıcı kontrol içeren, yakınlık, sevgi ve duygusal bağlılığa önem veren girişimlerin daha etkili olacağı önesürülebilir.

Ülkemizde geleneksel kültürün devam ettiği kırsal kesimlerde halen itaatkâr çocuk yetiştirmeye önem verilmesi özellikle bu bölgelerde özerkliğin desteklenmesi gerektiğine işaret eder (Kağıtçıbaşı, 2012). Kültüre "uygun" veya "duyarlı" erken dönem müdahale programlarına örnek olarak yukarıda da bahsedilen "özerk ve ilişkisel" benlik gelişimini destekleyici anne eğitimi verilebilir (Erken Destek Projesi; Kağıtçıbaşı ve ark., 2001). Araştırmalar eğitim öncesinde çocuk yetiştirmede itaatkârlığın önemine değinen annelerin, eğitim sonunda duygusal bağlılığın yanısıra özerkliğe daha çok vurgu yaptıklarını ve ileriki yıllarda çocuklarının daha özerk olduklarını göstermiştir. Bu sonuç, uygulanan programın o sosyokültürel ortamda işlevsel olan ebeveynlik davranışlarıyla uyumlu olduğunun göstergesidir (Kağıtçıbaşı ve ark., 2001). Bu anlamda, geliştirilecek ve/ya uyarla-

nacak olan destek ve müdahale programlarının kültüre özgü ebeveyn davranışlarını dikkate alması gerekmektedir.

Sümer ve arkadaşları tarafından (2015) hâlihazırda yürütülmekte olan çalışma, Batı'da uygulanmış ve yüksek etkisi gösterilmiş bir programın Türkiye kültürüne uyarlanması bakımından önemli bir adımdır. Bu çalışmadan elde edilecek bulgular erken dönem programların farklı kültürel bağlamlarda da uygulanabilirliğini göstererek bu alandaki uluslararası yazına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra kapsamlı yapılandırılmış materyaller (örn., duyarlı ebeveynlik davranışları konusunda bilgilendirici ve eğitici broşürler) Türkçeye kazandırılacaktır. Bu programın gelecekte sistematik olarak yaygınlaştırılması ile annelerin olumlu ebeveynlik davranışlarını geliştireceği ve bunun sonucunda çocukların optimal psikolojik gelişimi bakımından topluma önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, güvenli bağlanma ve dengeli duygusal gelişim, bireyin ve toplumun sağlıklı gelişimi ve geleceği bakımından en değerli sosyal kapitaldir. Bu derlemede bahsedilen olumlu ebeveyn davranışlarını artırmaya yönelik erken dönem programlarının farklı gelişimsel risk gruplarında da (örn., Dikkat Eksikliği, Hiperaktivite Bozukluğu, Yaygın Gelişimsel Bozukluklar, Duygudurum Bozukluğu olan çocuklar) etkili olması, hem destek hem de müdahale programı olarak çocukları koruma ve sağlıklı gelişim güzergâhına yönlendirme bakımından önemli birer kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Kültürel özellikler ve farklılıklar dikkate alınarak ileride yeni programların geliştirilmesi ve/ya mevcut programların yaygınlaştırılması aileye ve topluma sosyal ve ekonomik yönden yarar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Administration for Children and Families (2002). *Making a difference in the lives of infants and their families: The impacts of Early Head Start*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services. 06 Ocak 2015 tarihinde <http://www.mathematica mpr.com/publications/pdfs/ehsfinalsumm.pdf> adresinden erişildi.
- Allen, G. (2011). *Early intervention: The next steps*. London: Cabinet Office. 06 Ocak 2015 tarihinde <http://preventionaction.org/sites/all/files/Early%20intervention%20report.pdf> adresinden erişildi.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Avezier, A., Sagi, A., Resnick G. ve Gini M. (2002). School competence in young adolescence: Links to early attachment relationships beyond concurrent self-perceived competence and representations of relationships. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 397-409.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F. ve van IJzendoorn, M. H. (1998). Interventions with video-feedback and attachment discussions: Does type of maternal insecurity make

- a difference. *Infant Mental Health Journal*, 19, 202-219.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H. ve Juffer, F. (2003). Less is more: Meta-analyses of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 129, 195-215.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H. ve Juffer, F. (2005). Disorganized infant attachment and preventive interventions: A review and meta-analysis. *Infant Mental Health Journal*, 26, 191-216.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Mesman, J., Alink, L. R. A. ve Juffer, F. (2008a). Effects of an attachment-based intervention on daily cortisol moderated by dopamine receptor D4: A randomized control trial on 1-to 3-year-olds screened for externalizing behavior. *Development and Psychopathology*, 20, 805-820.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Piljman, F. T. A., Mesman, J. ve Juffer, F. (2008b). Experimental evidence for differential susceptibility: Dopamine D4 receptor polymorphism (DRD4 VNTR) moderates intervention effects on toddlers' externalizing behavior in a randomized controlled trial. *Developmental Psychology*, 44, 293-300.
- Baydar, N. (2013). Kültüre uygun gelişim müdahalelerinin tasarımı. S. Bekman ve A. Aksu-Koç, (Ed.), *İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları* içinde (363-380). İstanbul: Ofset Yapımevi.
- Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (249-264). New York: Guilford.
- Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2007). For better and for worse: Differential susceptibility to environmental influences. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 300-304.
- Benoit, D. ve Parker, K. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. NYC: Basic Books, 1
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation, anxiety and anger*. New York, Basic Books, Inc.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Carnelley, K. B. ve Janoff-Bulman, R. (1992). Optimism about love relationships: General vs. specific lessons from one's personal experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9, 5-20.
- Cassibba, R., van IJzendoorn, M. H., Coppola, G., Bruno, S., Costantini, A., Gatto, S., Elia, L. ve Tota, A. (2008). Supporting families with preterm children and children suffering from dermatitis. F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg ve M. H. van IJzendoorn, (Ed.), *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention* içinde (91-110). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (3-20). New York: Guilford.
- Cassidy, J., Woodhouse, S. S., Sherman, L. J., Stupica, B. ve Lejuez, C. W. (2011). Enhancing infant attachment security: An examination of treatment efficacy and differential susceptibility. *Development and Psychopathology*, 23, 131-148.
- Collins, N. L. ve Feeney, B. C. (2000). A safe haven: An attachment theory perspective on support seeking and caregiving in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1053-1073.
- Collins, N. L. ve Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- Culp, R. E., Culp, A. M., Osofsky, J. D. ve Osofsky, H. J. (1991). Adolescent and older mothers' interaction pattern with their six-month-old infants. *Journal of Adolescence*, 14, 195-200.
- De Wolff, M. S. ve van IJzendoorn, M. R. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Demircioğlu, H. ve Ömeroğlu, E. (2014). Eğitici anne eğitimi ve anneden anneye eğitim yaklaşımlarının annelerin aile işlevleri ve çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14, 1439-1465.
- Doughty, C. J. (2005). Effective strategies for promoting attachment between young children and their parents. *NZHTA Technical Brief*, 6(2), 06 Ocak 2015 tarihinde <http://www.otago.ac.nz/christchurch/otago014018.pdf> adresinden erişildi.
- Edelstein, R. S., Alexander, K. W., Shaver, P. R., Schaaf, J. M., Quas, J. A., Lovas, G. S. ve ark. (2004). Adult attachment style and parental responsiveness during a stressful event. *Attachment and Human Development*, 6, 31-52
- Elicker, J., Georgescu, O. ve Bartsch, E. (2008). Increasing the sensitivity of childcare providers: Applying the video-feedback intervention in a group care setting. F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. H. ve van IJzendoorn, (Ed.), *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention* içinde (155-170). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Fraley, R. C. ve Shaver, P. R. (1998). Airport separations: A naturalistic study of adult attachment dynamics in separating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1198-1212.
- Frankel, K. A. ve Bates, J. E. (1990). Mother-toddler problem solving: Antecedents in attachment, home behavior, and temperament. *Child Development*, 61, 810-819
- Garcia Coll, C. T., Hoffman, J., van Houten, L. J. ve Oh, W. (1987). The social context of teenage childbearing: Effects on the infant's care-giving environment. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 345-360.
- George, C. ve Solomon, J. (1996). Representational models of relationships: Links between caregiving and attachment. *Infant Mental Health Journal*, 17, 198-216.
- George, C. ve Solomon, J. (1999). Attachment and caregiving: The caregiving behavioral system. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (649-669). New York: Guilford.
- Groeneveld, M., G., Vermeer, H. J., van IJzendoorn, M. H. ve Linting, M. (2011). Enhancing home-based child-care quality through video-feedback intervention: A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology*, 25, 86-96.
- Harma, M. ve Sümer, N. (2016). Are avoidant wives and anxious husbands unhappy in a collectivist context: Dyadic associations in established marriages. *Journal of Family Studies*, 22(1), 63-79.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5, 1-22.

- Heinicke, C. M., Fineman, N. R., Ponce, V. A. ve Guthrie, D. (2001). Relation-based intervention with at-risk mothers: Outcome in the second year of life. *Infant Mental Health Journal*, 22, 431-462.
- Heinicke, C. M., Fineman, N. R., Ruth, G., Recchia, S. L., Guthrie, D. ve Rodning, C. (1999). Relationship-based interventions with at-risk mothers: Outcome in the first year of life. *Infant Mental Health Journal*, 20, 349-374.
- Hodes, M. W., Meppelder, H. M., Schuengel, C. ve Kef, S. (2014). Tailoring a video-feedback intervention for sensitive discipline to parents with intellectual disabilities: A process evaluation. *Attachment & Human Development*, 16, 387-401.
- Irvine, H., Bradley, T., Cooples, M. ve Boohan, M. (1997). The implications of teenage pregnancy and motherhood for primary health care: Unresolved issues. *British Journal of General Practice*, 47, 323-326.
- Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie. Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby [Attached through adoption. An experimental study of attachment and competence in families with adopted babies]*. Amersfoort, the Netherlands: Academische Uitgeverij.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2005). The importance of parenting in the development of disorganized attachment: Evidence from a preventive intervention study in adoptive families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 263-274.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2008a). *Manual VIPP-SD: Video-feedback program to promote positive parenting and sensitive discipline*. Netherlands: Leiden University.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2008b). Methods of the video-feedback programs to promote positive parenting alone, with sensitive discipline, and with representational attachment discussions. F. Juffer, M. J., Bakermans-Kranenburg, M. H. ve van IJzendoorn, (Ed.), *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention* içinde (11-21). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve van IJzendoorn, M. H. (2008c). Promoting positive parenting: An introduction. F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. H. ve van IJzendoorn, (Ed.), *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention* içinde (1-9). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Juffer, F., Hoksbergen, R. A. C. Riksen-Walraven, J. M. A. ve Kohnstamm, G. A. (1997). Early intervention in adoptive families: Supporting maternal sensitive responsiveness, infant-mother attachment, and infant competence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 1039-1050.
- Juffer, F., van IJzendoorn, M. H. ve Bakermans-Kranenburg, M. J., (2008d). Attachment-based interventions in early childhood. F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. H. ve van IJzendoorn, (Ed.), *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention* içinde (37-57). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications*. Lawrence Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). Kültür ve ana babalık: Kuram ve uygulama çıkarsamaları. M. Sayıl ve B. Yagmurlu, (Ed.), *Ana babalık: Kuram ve araştırma* içinde (61-73). İstanbul: Koc Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Cemalcılar, Z. ve Baydar, N. (2009). Promoting competence: From research to applications. *International Society for the Study of Behavioral Development Bulletin*, 33, 10-14.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D. ve Bekman, S. (2001). Long-term effects of early intervention: Turkish low income mothers and children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22, 333-361.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Baydar, N. ve Cemalcılar, Z. (2009). Continuing effects of early intervention in adult life: The Turkish Early Enrichment Project 22 years later. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 764-779.
- Kalinauskiene, L., Cekuoliene, D., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F. ve Kusakovskaja, I. (2009). Supporting insensitive mothers: the Vilnius randomized control trial of video-feedback intervention to promote maternal sensitivity and infant attachment security. *Child: Care, Health & Development*, 35, 613-623.
- Kartal, H. (2007). Erken çocukluk eğitimi programlarından Anne-Çocuk Eğitim Programının altı yaş grubundaki çocukların bilişsel gelişimlerine etkisi. *İlköğretim Online*, 6, 234-248.
- Kartal, H. (2008). Çocuk ve aileyi desteklemeye yönelik ev ziyaretlerine dayalı erken müdahale programları ve programların etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41, 1-28.
- Kırimer, F., Sümer, N. ve Akça, E. (2014). Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II – Orta Çocukluk Dönemi Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17, 45-57.
- Kirkpatrick L. A. ve Davis, K. E. (1994). Attachment style, gender, and relationship stability: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 502-512.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F. ve van IJzendoorn, M. H. (2006a). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: Differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology*, 20, 266-274.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., van IJzendoorn, M. H., Mangelsdorf, S. C. ve Zevalking, J. (2006b). Preventing preschool externalizing behavior problems through video-feedback intervention in infancy. *Infant Mental Health Journal*, 27, 466-493.
- Letourneau, N. (2001). Improving adolescent parent-infant interaction: A pilot study. *Journal of Pediatric Nursing*, 16, 53-62.
- Letourneau, N., Drummond, J., Fleming, D., Kysela, G., McDonald, L. ve Steward, M. (2001). Supporting parents: Can interventions improve parent-child relationships? *Journal of Family Nursing*, 7, 159-187.
- Letourneau, N., Steward, M. J. ve Barnfather, A. K. (2004). Adolescent mothers: Support needs, resources, and support-education interventions. *Journal of Adolescent Health*, 35, 509-525.
- Lütkenhaus, P., Grossmann, K. E. ve Grossmann, K. (1985). Infant-mother attachment at twelve months and style of interaction with a stranger at the age of three years. *Child Development*, 56, 1538-1542.
- Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development*, 33, 48-61.

- Main, M., Kaplan, N. ve Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. I. Bretherton ve E. Waters, (Ed.), *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development* içinde (66-104), 50, (1-2, Serial No. 209).
- Marvin, R., Cooper, G., Hoffman, K. ve Powell, B. (2002). The circle of security project: Attachment-based intervention with caregiver-pre-school child dyads. *Attachment and Human Development*, 4, 107-124.
- Matas, L., Arend, R. A. ve Sroufe, L. A. (1978). Continuity of adaptation in the second year: The relationship between quality of attachment and later competence. *Child Development*, 49, 547-556
- Mikulincer, M. (1998). Attachment working models and the sense of trust: An exploration of the interaction goals and affect regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1209-1224.
- Mikulincer, M. ve Florian, V. (2001). Attachment style and affect regulation: Implications for coping with stress and mental health. G. Fletcher ve M. Clark, (Ed.), *Blackwell handbook of social psychology: Interpersonal processes* içinde (537-557). Oxford, UK: Blackwell.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2007a). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York: Guilford Press.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2007b). Boosting attachment security to promote mental health, prosocial values, and inter-group tolerance. *Psychological Inquiry*, 18, 139-156.
- Moran, G., Pederson, D. R. ve Krupka, A. (2005). Maternal unresolved attachment status impedes the effectiveness of interventions with adolescent mothers. *Infant Mental Health Journal*, 26, 231-249.
- Negrao, M., Pereira, M., Soares, I. ve Mesman, J. (2014). Enhancing positive parent-child interactions and family functioning in a poverty sample: A randomized control trial. *Attachment & Human Development*, 16, 315-328.
- Pederson, D. R. ve Moran, G. A. (1995). Categorical description of infant-mother relationships in the home and its relation to Q-sort measures of infant-mother interaction. E. Waters, B. E. Vaughn, G. Posada, ve K. Kondo-Ikemura, (Ed.), *Caregiving, cultural and cognitive perspectives on secure-base behavior and working models: New growing points of attachment theory and research, Monographs of the Society for Research in Child Development* içinde (111-132), 60 (2-3, Serial No. 244).
- Posada, G., Carbonell, O. A., Alzate, G. ve Plata, S. J. (2004). Through Colombian lenses: Ethnographic and conventional analyses of maternal care and their associations with secure base behavior. *Developmental Psychology*, 40, 508-518.
- Posada, G. ve Jacobs, A. (2001). Child- mother attachment relationships and culture. *American Psychologist*, 56, 821-822.
- Posada, G., Jacobs, A. ve Richmond, M. K. (2002). Maternal caregiving and infant security in two cultures. *Developmental Psychology*, 38, 67-78.
- Poslawsky, I. E., Naber, F. B. A., Bakermans-Kranenburg, M. J., De Jonge, M. V., van Engeland, H. ve van IJzendoorn, M. H. (2014). Development of a video-feedback intervention to promote positive parenting for children with autism (VIPP-AUTI). *Attachment & Human Development*, 16, 343-355.
- Poortinga, Y. H. (2013). Müdahale programlarının farklı toplumlara uyarlanması: Geçerli transfer ile kültürel dayatma arasında. S. Bekman ve A. Aksu-Koç, (Ed.), *İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları içinde* (349-362). İstanbul: Ofset Yapımevi
- Richman, A. L., Miller, P. M. ve LeVine, R. A. (1992). Cultural and educational variations in maternal responsiveness. *Developmental Psychology*, 28, 614-621.
- Rothbaum, F., Nagaoka, R. ve Ponte, I. C. (2006). Caregiver sensitivity in cultural context: Japanese and U.S. teachers' beliefs about anticipating and responding to children's needs. *Journal of Research in Childhood Education*, 21, 23-40.
- Rothbaum, F., Weisz, J., Pott, M., Miyake, K. ve Morelli, G. (2000). Attachment and culture: Security in the United States and Japan. *American Psychologist*, 55, 1093-1104.
- Sandler, I., Schoenfelder, E., Wolchick, S. ve Mackinnon, D. (2011). Long-term impact of prevention programs to promote effective parenting: Lasting effects but uncertain processes. *Annual Review of Psychology*, 62, 299-329.
- Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 971-980.
- Simpson, J. A., Rholes, W. S. ve Nelligan, J. S. (1992). Support seeking and support giving within couples in an anxiety-provoking situation: The role of attachment styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 434-446.
- Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N., Harma, M., Salman, S., Hazan, C., Doğruyol, B. ve Öztürk, A. (2010). Self-reported romantic attachment style predicts everyday maternal caregiving behavior at home. *Journal of Research in Personality*, 44, 544-549.
- Solomon, J. ve George, C. (1996). Defining the caregiving system: Toward a theory of caregiving. *Infant Mental Health Journal*, 17, 183-197.
- Stein, A., Woolley, H., Senior, R., Hertzmann, L., Lovel, M., Lee, J., Cooper, S., Wheatcroft, R., Challacombe, F., Patel, P. ve Nicol-Harper, R. (2006). Treating disturbances in the relationship between mothers with bulimic eating disorders and their infants: A randomized, controlled trial of video feedback. *The American Journal of Psychiatry*, 163, 899-906.
- Sümer, N. (2006). Yetişkin bağlanma ölçeklerinin kategoriler ve boyutlar düzeyinde karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21, 1-22.
- Sümer, N. (2010). Parental attachment anxiety and avoidance predicting child's adjustment during middle childhood. *12th Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence*, Vilnius, Lithuania.
- Sümer, N. (2012). Ana babalık ve bağlanma. M. Sayıl ve B. Yagmurlu, (Ed.), *Ana babalık: Kuram ve araştırma içinde* (169-190). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, N. ve Anafarta-Sendag, M. (2009). Attachment to parents during middle childhood, self-perceptions, and anxiety. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24, 86-103.
- Sümer, N. ve Cozzarelli, C. (2004). The impact of adult attachment on partner and self attributions and relationship quality. *Personal Relationships*, 11, 355-371.
- Sümer, N. ve Güngör D. (1999a). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örnekleminde psikometrik değerlendirilmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 71-106.
- Sümer, N. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Culturally relevant parenting predictors of attachment security: Perspectives from Turkey. P. Erdman ve N. Kok-Mun, (Ed.), *Attachment: Expanding the cultural connections içinde* (157-179).

- New York: Routledge Press.
- Sümer, N., İlden Koçkar, A., Şahin-Acar, B., Metin-Orta, I., Salman-Engin, S., Aran, Ö. ve ark. (2015). *Erken dönem ebeveynlik desteği: Anne duyarlılığı ve güvenli bağlanmayı arttırmaya yönelik müdahale programı uygulaması*. Tamamlanmamış proje, TÜBİTAK- 113K542.
- Sümer, N., Sayıl, M., Kazak-Berument, S., Selçuk, E., Günaydın, G., Harma, M., Salman, S., Doğruyol, B. ve Öztürk, A. (2008). *Çocuğun gelişiminde bağlanma, ilgi-bakım ve aile dinamiklerinin etkisi*. Tamamlanmış proje, TÜBİTAK-105K102.
- Temel, F. (2003). Türkiye'deki erken çocukluk eğitimi sistemi ve erken çocukluk eğitiminde farklı modeller. *Erken çocukluk eğitimi politikaları: Yaygınlaşma, yönetim ve yapılar toplantısı raporu*. Online: <http://www.acev.org/arama/raporlar.htm>, 06 Ocak 2015 tarihinde indirilmiştir.
- Thompson, R. A. (2008). Early attachment and later development: Familiar questions, new answers. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment (2. baskı)* içinde (348-365). New York: Guilford
- Türkiye İstatistik Kurumu (2009). *Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları*. 06 Ocak 2015 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi.
- Van IJzendoorn, M. H. ve Sagi, A. (2001). Cultural blindness or selective inattention? *American Psychologist*, 56, 824-825.
- Van IJzendoorn, M. H., Juffer, F. ve Duyvesteyn, M. G. C. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 225-248.
- Van IJzendoorn, M. H., Vereijken, C. M. J. L., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Riksen Walraven, J. M. A. (2004). Assessing attachment security with the Attachment Q Sort: Meta-analytic evidence for the validity of the observer AQS. *Child Development*, 75, 1188-1213.
- Van Zeijl, J., Mesman, J., van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., Stolk, M.N. ve ark. (2006). Attachment-based intervention for enhancing sensitive discipline in mothers of one- to three-year-old children at risk for externalizing behavior problems: A randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 994-1005.
- Völker, S., Keller, H., Lohaus, A., Cappenberg, M. ve Chasiotis, A. (1999). Maternal interactive behavior in early infancy and later attachment. *International Journal of Behavioral Development*, 23, 921-936.
- Waters, E. ve Deane, K. E. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships – Q-methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 41-65.
- Watson, J., White, A., Taplin, S. ve Huntsman, L. (2005). *Prevention and early intervention literature review*. 6 Ocak 2015 tarihinde http://www.community.nsw.gov.au/doc-swr/_assets/main/documents/eip_literature_review.pdf adresinden erişildi.
- Weinfeld, N. S., Sroufe, L. A., Egeland, B. ve Carlson E. A. (1999). The nature of individual differences in infant-caregiver attachment. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (68-88). New York: Guilford.
- Yagmur, S., Mesman, J., Malda, M., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Ekmekci, H. (2014). Video-feedback intervention increases sensitive parenting in ethnic minority mothers: A randomized control trial. *Attachment & Human Development*, 16, 371-386.

Summary

Maternal Sensitivity and Attachment-Based Parenting Support and Intervention Programs

İrem Metin Orta
Atılım University

Nebi Sümer
Middle East Technical University

Attachment Theory

The quality of the relationship between infant and caregiver in the early years is considered to be the most critical element for optimal child development (Bowlby, 1969/1982; 1973). According to Bowlby, attachment is the strong emotional bond between child and caregiver. It becomes functional in an attachment system and helps the child maintain proximity to attachment figure and receive care and protection. Research has shown that attachment security is associated with child's optimal emotional, social, and personality development (see Thompson, 2008). Substantial body of evidence has documented the factors influencing child's attachment security. In particular, caregiver sensitivity which refers to interpreting a child's signals accurately and responding to them appropriately and promptly (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978) has been proposed as a primary determinant of attachment security (De Wolff & van IJzendoorn, 1997).

Ainsworth and her colleagues (1978) defined and measured sensitivity in four main dimensions. The first dimension '*sensitivity-insensitivity*' refers to the extent to which mothers perceive and interpret child's signals accurately, and respond to these signals adequately and promptly. The second dimension '*acceptance-rejection*' refers to the extent to which mothers show acceptance to the child. The third dimension '*cooperation-interference*' refers to the extent to which mothers show respect and support for the child's autonomy. The last dimension '*accessibility-ignorance/neglect*' refers to the extent to which mothers are physically and psychologically accessible to the child. These four dimensions are strongly correlated, indicating the difficulty of separating each dimension (Sümer, 2012).

Rothbaum and his colleagues (Rothbaum, Weisz, Pott, Miyake, & Morelli, 2000) have proposed cultural variability in manifestations of sensitive caregiving. For instance, mothers in non-Western cultures (i.e., Japan)

prefer to rely on situational cues that reflect child's needs and demands while mothers in Western cultures (i.e., the U.S.) prefer to anticipate direct signals from the child before responding (Rothbaum et al., 2000; Rothbaum, Nagaoka, & Ponte, 2006). These differences mainly reflect culture specific socialization goals (Rothbaum et al., 2000; 2006, Sümer & Kağıtçıbaşı, 2010). That is, sensitive behaviors are directed to foster exploration, independence and autonomy in individualistic cultures, while they are directed to foster emotional closeness, interdependence, and mutuality between parent and child in collectivistic cultures. This variability emphasizes the need to investigate culture specific caregiving behaviors.

The meta-analytic findings have shown that sensitive caregiving is moderately associated with attachment security in the U. S., Canada, Europe (see van IJzendoorn, Vereijken, Bakermans-Kranenburg, & Riksen-Walraven, 2004 for a review), Columbia (Posada, Jacobs, & Richmond, 2002) and in Turkey (Sümer et al., 2008) with comparable effect sizes. Given the impact of the quality of caregiving environment on child's attachment security, it is of crucial importance to design early intervention programs that promote positive caregiving.

Early Support and Intervention Programs

In general, early intervention programs are divided into two groups depending on their goals (Kagitcibasi, 2007; Kartal, 2007). Community-based intervention programs (i.e., Early Head Start; Administration for Children and Families, 2002) aim to improve child's individual resources through providing nutrition, health support or promoting child's cognitive and socioemotional development (child-centered approach), and/or improve child's environmental resources through providing parents with better education, more stimulating environment and promoting positive parenting (parent-centered approach) (Kagitcibasi, 2007). Attachment-based inter-

vention programs, however, aim to improve the quality of mother-child relationship to bring about changes in child functioning (i.e., Video-Feedback Intervention to Promote Positive Parenting, Juffer, 1993; Juffer, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2008c).

Attachment-based interventions are mainly guided by Attachment theory (Bowlby, 1969/1982) and aim to enhance mothers' sensitive behaviors and/or secure attachment representations (van IJzendoorn, Juffer, & Duyvesteyn, 1995). Several reviews and meta-analyses have documented that (1) interventions were more effective in enhancing maternal sensitivity than attachment security, (2) interventions with a clear behavioral focus (sensitivity) were more effective than interventions with broader focus, (3) short-term interventions were more effective than longer-term interventions, (4) interventions starting six months after birth were more effective than interventions starting prenatally or within the first six months, (5) interventions with video-feedback were more effective than interventions without video feedback (Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, & Juffer, 2003; 2005; Doughty, 2005, van IJzendoorn et al., 1995). In the following section, several attachment-based intervention programs and their effects on mother and child outcomes are explained in detail.

UCLA Family Development Project aimed to promote mothers' sensitive behaviors and encouragement of child autonomy (Heinicke et al., 1999). The first and second year evaluations showed that intervention mothers were more responsive and showed more positive affect to their infants, and they were less intrusive, restrictive and more likely to effectively encourage their infants' autonomy, persistence, and involvement in a task than the control mothers (Heinicke et al., 1999, Heinicke, Fineman, Ponce, & Guthrie, 2001). In addition, intervention mothers used more verbally persuasive control (i.e., praise) than coercive intrusive control (i.e., criticize) (Heinicke et al., 2001). Accordingly, infants in intervention group were more secure attached, autonomous, and task involved as compared to infants in control group (Heinicke et al., 1999; 2001).

The Keys to Caregiving Program was designed to improve the quality of adolescent mothers' interactions with their infants (Letourneau, 2001; Letourneau et al., 2001). The results showed that mothers receiving intervention on positive parenting were more sensitive to their infants' cues, responsive to distress, and were more likely to do activities that foster their infants' social, emotional and cognitive development compared to mothers receiving only social support in control group (Letourneau, 2001; Letourneau et al., 2001). Similarly, another intervention on adolescent mothers (Moran et al., 2005) was effective in improving the quality of young mothers' interactions with their infants in the first

year and sustaining gains in the second year. These findings point out the benefits of supporting young mothers on parenting skills and parent-child interactions.

The Circle of Security-Home Visiting program (COS-HV4; Cassidy, Woodhouse, Sherman, Stupicave, & Lejuez, 2011) was designed to improve mothers' sensitivity to infants' signals related to needs of attachment and exploration. At the end of four sessions, highly reactive infants in intervention group were more likely to be securely attached than other infants in the same group. This finding provides support for Belsky's differential susceptibility hypothesis (Belsky, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2007).

Finally, the Video-Feedback Intervention to Promote Positive Parenting (VIPP) was developed to enhance maternal sensitivity and promote child attachment security among Dutch adoptive families (Juffer, 1993). In the standard VIPP program, mothers and children are videotaped during daily interactions and personal video feedback is provided to stimulate mothers' sensitive interactive skills. The four sensitivity themes are as follows: (1) 'Exploration versus attachment behavior' focuses on raising mothers' awareness of the difference between child's exploratory and contact-seeking behaviors; (2) 'Speaking for the child' encourages mothers' accurate perception of their child's reactions and facial expressions; (3) 'Sensitivity chain: child signal → parental sensitive response → positive reaction of the child' addresses mothers' accurate perception as well as prompt and adequate responding to the child's signal; (4) 'Sharing emotions' deals with mothers' affective attunement to the child's positive and negative emotions (Juffer et al., 2008c). With the opportunity to focus on the child's signals and expressions, the mothers are expected to develop better observational skills and empathy for the child. In addition, they are provided with a booklet about child development and sensitive responding.

The program was further elaborated and adapted for different cultures, settings and families. For instance, the VIPP with Representation component (VIPP-R) aims to promote mothers' secure mental representations of attachment through discussions on past and present attachment relationships (Juffer, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2008b). Besides, the VIPP- Sensitive Discipline (VIPP-SD) program aims to promote maternal sensitivity and sensitive discipline behaviors particularly among mothers with children suffering from oppositional and externalizing behavior problems or children at risk for the development of these problems (Juffer, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2008a).

A considerable amount of research has provided convincing evidence for the effectiveness of VIPP programs among adoptive mothers (Juffer, Hoksbergen, Riksen-Walraven, & Kohnstamm, 1997), insecure moth-

ers (Bakermans-Kranenburg, Juffer, & van IJzendoorn, 1998), insensitive mothers (Kalinauskienė et al., 2009), mothers with eating disorders (i.e., Stein et al., 2006), mothers with learning difficulties (Hodes, Meppelder, Schuengel, & Kef, 2014), mothers with temperamentally (Klein Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer, & van IJzendoorn, 2006a) and genetically vulnerable children (Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Mesman, Alink, & Juffer, 2008a), mothers with children having externalizing behavior problems (Van Zeijl et al., 2006), chronic illness (Cassibba et al., 2008) and autism (Poslawsky et al., 2014), as well as among professional caregivers (Groeneveld, Vermeer, van IJzendoorn, & Linting, 2011) and families living in poverty (Negrao, Pereira, Soares, & Mesman, 2014).

Considering extensive support for the VIPP applications, it seems promising and cost-effective to implement this short-term intervention program. Accordingly, in a TÜBİTAK project, researchers aimed to adapt, apply, and test the effectiveness of the VIPP program in the Turkish context (Sümer et al., 2015). Recently, the program was found to be effective among second-generation Turkish minority families living in the Netherlands (Yagmur, Mesman, Malda, Bakermans-Kranenburg, & Ekmekci, 2014). However, the current study (Sümer et al., 2015) would be the first attachment-based intervention in Turkey and its findings would serve as a resource for researchers and practitioners who plan to develop and implement early support or intervention programs.

Discussion

Early interventions help children build social and emotional capabilities necessary throughout life. Hence, the development and implementation of early intervention programs holds key for healthy individuals and societies. The present paper reviews several attachment-based early intervention programs that promote positive parenting and discusses their effects on mother and child outcomes. In this way, it identifies the mechanisms that are central to improvements in child development and provides important directions for researchers and practitioners. The related literature (i.e., Juffer, van IJzendoorn, & Bakermans-Kranenburg, 2008d) has shown that the vast majority of the early intervention programs have been developed and implemented in Western countries. However, there is a limited number of support and

intervention programs in developing countries including Turkey (see Temel, 2003 for a review).

The Turkish Early Enrichment Project (TEEP) is one of these early intervention programs conducted with Turkish mothers from low socioeconomic status for a 4-year period (Kağıtçıbaşı, Sunar, & Bekman, 2001). At the end of training, the mothers were found to be more responsive and had more positive and supportive interactions with their children than control mothers. Accordingly, in long term follow up assessments, their children were found to have better social and cognitive development, and thus higher school achievement than control children (Kağıtçıbaşı et al., 2001). Similarly, other early support and intervention programs in Turkey (e.g., Demircioğlu & Ömeroğlu, 2014; Kartal, 2007; Temel, 2003) have revealed positive effects on mothers of preschool-aged children.

Sümer and his colleagues' study (2015) on adaptation of the video-feedback intervention in the Turkish context is of crucial importance for the validity of early interventions across cultures. At this point, it is necessary to consider 'culturally-sensitive' adaptations. Because there are variations in behavioral expressions of sensitivity across cultures (Rothbaum et al., 2000), the intervention attempts to promote mothers' observation and perception of child's situational nonverbal (subtle) cues may be more successful at enhancing child attachment security in collectivistic cultures such as Turkey. In addition, with the changes in traditional family system (Kağıtçıbaşı, 2005; 2007), it can be argued that intervention attempts that promote Turkish mothers' support and encouragement to child's autonomy, use of non-punitive moderate control while maintaining an affectionate and emotionally close relationship with their children can potentially be more successful in this cultural context.

The cultural adaptation of the VIPP program in the Turkish context (Sümer et al., 2015) would contribute to the related literature by providing support for the applicability and effectiveness of the video-feedback intervention in a different culture. Dissemination of this program across cultures would help systematically improve positive parenting among mothers and contribute to healthy development of children. Secure attachment and healthy emotional development are the most critical social capital for an optimal psychosocial development and the well-being of individual as well as for the society. Given this, it is imperative to adopt and apply early intervention programs to promote positive parenting.